

7. LEEMTEN IN KENNIS EN ONZEKERHEDEN

Dit hoofdstuk geeft aan op welk gebied leemten in kennis bestaan. Deze zijn hoofdzakelijk gebaseerd op onzekerheden die in eerdere hoofdstukken van het VOP/MER naar voren zijn gekomen. Door deze leemten in kennis is aan de beschreven alternatieven en effecten een aantal onzekerheden verbonden. Daarbij wordt aangegeven wat hun betekenis is voor de besluitvorming over het voorkeursalternatief, voor de verdere uitwerking van het landinrichtingsplan en het evaluatieprogramma.

Bij de opstelling van het VOP/MER is zoveel mogelijk noodzakelijke informatie over het gebied verzameld. Voor de belangrijke besluiten heeft de commissie voldoende kennis kunnen gebruiken. Toch zijn er enkele zaken waarover onvoldoende kennis bestaat om een volledige (kwantitatieve) beschrijving van de effecten en maatregelen te geven. Dit betreft geen essentiële kennis voor de besluitvorming op dit moment, maar wel voor de verder uitwerking van de plannen. De volgende leemten in kennis en onzekerheden ten aanzien van cultuurhistorie, landschap en bos zijn geconstateerd.

Laanbomen

Hoewel het gedegen onderzoek naar de laanbomen veel kennis en inzicht heeft opgeleverd, blijven bomen levende organismen, waarvan de reactie niet geheel te voorspellen is. Mogelijk moeten er voor en tijdens de uitvoering nog detailonderzoeken plaats vinden ten behoeve van vergroting van de bewortelbare ruimte en ontwatering.

Cultuurhistorische waarden

De Provincie Noord Brabant verzoekt om een nader onderzoek naar de cultuurhistorische waarden op gebiedsniveau/mesoniveau.

Aanvullende Archeologische Inventarisatie

Van het advies van de ROB (inspraakreactie op de startnotitie) om een aanvullende archeologische inventarisatie te doen, is afgeweken. In overleg met ROB is besloten inventarisatie in deze fase achterwege te laten. Er is weliswaar sprake van afgraven van bovengrond ten behoeve van natuurontwikkeling, maar er is nog niet bekend waar en hoeveel. De lage verwachtingswaarde heeft een rol gespeeld bij deze beslissing. De kans dat er ingrepen gedaan worden die het bodemarchief bedreigen, lijkt bovendien niet groot. Er worden geen waterstanden verlaagd, geen nieuwe boerderijen gebouwd of wegen aangelegd. Indien in de vervolgfase plaatselijk een deel van de bovengrond wordt afgegraven zal in overleg met de ROB bekeken worden of nader archeologisch onderzoek, mogelijk uitmondend in een opgraving, moet plaats vinden.

Belevingsonderzoek

De Commissie-m.e.r. heeft de volgende passage in de richtlijnen voor het milieueffectrapport opgenomen:

‘De mate waarin de bewoners bepaalde ingrijpende veranderingen in het landschapsbeeld (hetzij autonoom, dan wel gepland) willen of kunnen accepteren, dient te worden onderzocht. De landschappelijke beleving dient ook voor de huidige situatie te worden beschreven’

In de beginfase van de planvorming heeft de landschapsarchitect van DLG contact gezocht met omgevingsdeskundigen in Wageningen om te komen tot een belevingsonderzoek. De conclusie van deze gesprekken was dat de onderzoekers de resultaten van een belevingsonderzoek in deze fase niet betrouwbaar achten omdat de voorgenomen plannen de resultaten verstoren. Een ander probleem is de meting van de mate van acceptatie.

Voor de beschrijving van de beleving van het huidige landschap is geput uit (schaarse) geschreven bronnen en mondelinge informatie. De inschatting van de beleving van het nieuwe landschap is gebaseerd op indrukken tijdens voorlichtingsbijeenkomst en mondelinge reacties in de streek.

Bos

Nader onderzoek is nodig naar de te verwachten omvang van bossterfte enerzijds en te verwachten spontane bosontwikkeling anderzijds.

De status van de nota Open Bos en de aanwijzing van vrijstellingsgebieden door de minister is niet duidelijk.

Dorpsverbetering

Nadere inventarisatie van (verdwenen) historische elementen is nodig om te gebruiken bij het dorpsverbeteringsplan.

Onzekerheden

Het huidige ruimtelijke patroon van open agrarische gronden en bosopstanden in het beschermde dorpsgezicht concessiegebied (Soemeersingel) is nu antropogeen bepaald. Door het voorgestelde patroonbeheer zullen kleinere ruimtes (agrarisch) beheerd worden. Daarbuiten ontstaat een grillig ruimtelijk patroon, gebaseerd op het abiotische patroon van hoog-laag en droger-natter.

De vrijwillig aan te leggen landschapselementen: erfbepanting, kavelgrensbepanting, landgoederen die bij kunnen dragen aan de kleinschaligheid van het zuidelijk deelgebied zijn onzeker.

De historisch/ecologische ontwikkeling van de oude turffabriek en omgeving kunnen door landinrichting slechts gestimuleerd worden.

De omvang en het tempo waarin de oude laanbomen verjongd gaan worden is nog niet uitgewerkt. Dergelijke verjongingen hebben een groot en langdurig effect op het landschapsbeeld.

8. AANZET VOOR EEN EVALUATIEPROGRAMMA

Bij het te nemen besluit door Gedeputeerde Staten van Limburg en van Noord-Brabant moet worden aangegeven hoe en op welke termijn een evaluatieonderzoek verricht zal worden. Dit onderzoek leidt tot een vergelijking van de voorspelde effecten met de daadwerkelijk optredende effecten om zo nodig aanvullende maatregelen te kunnen treffen.

Hiertoe is in het MER een aanzet gegeven tot een programma voor dit onderzoek, omdat er een sterke koppeling bestaat tussen onzekerheden in de gebruikte voorspellingsmethoden, de geconstateerde leemten in kennis en het te verrichten evaluatieonderzoek.

Belangrijke aandachtspunten in het evaluatieprogramma zullen zijn:

Laanbomen

Om de gezondheid van de bomen tijdens en na de landinrichting te kunnen volgen zijn in het laanbomenonderzoek 300 bomen gemerkt om de dichtheid van het bladerdak te meten en 7 bomen om diverse metingen te verrichten. De gemeenten Horst aan de Maas en Deurne zullen in het kader van het laanbomenonderzoek de observaties aan deze monitoringsbomen herhalen. Periodiek zullen deze bomen opnieuw bekeken worden en dit kan uitwijzen of de getroffen maatregelen afdoende zijn. Daarnaast is geregelde inspectie nodig in verband met achteruitgang van gezondheid van de bomen om veiligheid te garanderen.

Voor het laanbomenonderzoek zijn extra peilbuizen geplaatst die inzicht geven in de waterstand in de naaste omgeving van de laanbomen. Waterschap Peel en Maasvallei heeft de waterstanden een jaar opgenomen. Daarna zullen de Gemeenten Deurne en Horst aan de Maas deze taak overnemen.

Duur: doorlopend

Archeologische waarden

In dit plan is de aanbeveling gedaan om bij afgravingen of andere maatregelen aandacht te hebben voor archeologische waarden en zorgvuldig om te gaan met eventuele vondsten. De uitvoering van deze maatregel dient gemonitord te worden.

Duur: doorlopend

Effect dorpsverbeteringsplannen: fysiek en sociaal

De ruimtelijke verbeteringen in de publieke ruimte vallen onder verantwoordelijkheid van de gemeenten Deurne en Horst aan de Maas. Wat betreft de bebouwing zullen aangescherpte welstandeisen gelden. Het is aanbevelenswaardig de sociale effecten, verbetering van de leefbaarheid/cq invloed van bewoners op de eigen woonomgeving, te laten onderzoeken.

Tijdstip: respectievelijk doorlopend en na 2 jaar

Patroonbeheer rond Koningshoeven

Staatsbosbeheer zal het patroonbeheer uitvoeren. Neveneffect is de floristische variatie die door dit patroonbeheer zal ontstaan. De vorm van het patroonbeheer, vierkant/rechthoekig in een vaste maat wordt in het bestemmingsplan vastgelegd en gehandhaafd. Gezien het belang van het patroonbeheer en de begrenzing van de ruimte rond de Koningshoeven voor het behoud en de leesbaarheid van de cultuurhistorische waarden dient de uitvoering van deze aspecten gevolgd en gemonitord te worden.

Duur: doorlopend

Wijken

Voor de wijken geldt ook de aanbeveling om ze vast te leggen in het bestemmingsplan en te handhaven vooral gelet op de zichtbaarheid vanaf de weg.

Duur: doorlopend

Oppervlakte gerealiseerd bos

Periodiek vaststellen hoeveel nieuw bos gerealiseerd is.

Duur: doorlopend, peildata bv elke 4 jaar

Boswet

De Boswet vereist herplant van verloren gegaan bos of het ontstaan van spontaan bos.

Jaarlijks nagaan hoeveel bos afsterft en hoeveel bos spontaan gevormd wordt. Verantwoordelijkheid ligt bij de eigenaar Staatsbosbeheer. Jaarlijkse rapportage.

Overige aandachtspunten voor het evaluatieprogramma

Daarnaast dient aandacht te worden besteed aan de andere kenmerken/aspecten die de landschappelijke en cultuurhistorische waarden in het gebied bepalen en waarvoor mogelijk effecten te verwachten zijn als gevolg van de landinrichting zoals:

- Peel-Raamsteling: herkenbaarheid van de drie onderdelen: kanaal, kazematten en vrij schootsveld
- Bruggen in het gebied: mate van verbetering en visuele herkenning van oude bruglocaties ter realisatie/behoud van kleinschaligheid of openheid: zijn laanbomen geplant dan wel is openheid gerealiseerd?

LITERATUUR

Anon., 1997. Notulen 'Kerndialoog binnen de Peelvenen', gehouden op 22 mei 1997 te Helenaveen.

Arcadis, 2002. Laanbomen in de landinrichting Peelvenen; onderzoek naar de conditie van de laanbomen en de effecten van verhoging van de grondwaterstand op hun gezondheid. Eindrapport van 17 april 2002.

Bijhouwer, J.T.P., 1971. Het Nederlandse Landschap. Amsterdam

Bos van Toen, cd rom

Brand drs. I., drs. B. van Essen & ir. H. de Kuyper, 1998. 'Het heeft heel wat teweeggebracht', Testament van 'Leefbaarheid in De Peel. PBW (onderzoeksbureau voor beleid en bestuur voor de provincie Limburg)/PON (Instituut voor advies, onderzoek en ontwikkeling in Noord-Brabant), Maastricht/Tilburg.

Croonen Adviseurs, 1995. Nota Planologische vernieuwing buitengebied gemeente Asten, Bakel en Milheeze, Deurne, Gemert en Someren; Hoofdlijnen van beleid. Vught.

Engen, H.C. van en J.H.J. Joosten, 1994. Wild en Woest en Ledig; Gebiedsvisie Natuur, Bos en Landschap De Peelvenen (eindconcept). DLO-Staring Centrum Wageningen.

Geerken, G., J. Nakken, J. Nijhof, W. Snellen, 1997. Toekomstverkenning Landschap 'de Peel', met een gebiedseigen aanpak naar een nieuw landschap. BAELL-reeds nr. 32, Wageningen.

Gemeente Venray en BRO adviseurs, 1995. Structuurplan Venray – deelrapport visievorming. Venray.

Gongrijp, G. (red), 1985. *Gea-objecten van Noord-Brabant*. Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Leersum.

Grontmij, 1992. Landschapsbeleidsplan gemeente Horst. Eindhoven.

Heidemij Advies, 1997. Landschapsbeleidsplan gemeente Someren.

Maatschap voor Ruimtelijke Ordening, 1995. Paraplunota gewest Midden Limburg, incl. 10^e aanvulling november 1995. Amersfoort.

Ministerie van LNV, bureau G&L, dec.2001. Aardkundige Waarden en Ruimtelijke ordening –het gemeenteniveau-

Ministers van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer en Verkeer en Waterstaat, juli 1999. Belvedere; beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting, (incl. bijlage gebieden). VNG-uitgeverij.

Munckhof, P.J.J. van den, m.m.v. J.H.J. Joosten, 1990. Een breuk met een verleden; beheers- en ontwikkelingsvisie voor de Grote Eenheid Natuurgebied 'zuidelijke Peelhorst'. Consulentschappen Natuur, Milieu en Faunabeheer Noord-Brabant en Limburg. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Tilburg/Roermond.

Nieuwland Advies, 1997. Landschapsbeleidsplan van de gemeente Asten. Wageningen.

Oranjewoud, 1992. Landschapsbeleidsplan gemeente Deurne. Oosterhout.

Oranjewoud, 1998. Totaalbeeld Landschapsbeleid Peelvenen. Oosterhout.

Provincie Noord-Brabant, Streekplan Noord-Brabant 2002, 's Hertogenbosch

Provincie Limburg, 2001, Provinciaal Omgevingsplan Limburg, Maastricht

Renes, J. 1999. Landschappen van Maas en Peel; een toegepast historisch-geografisch onderzoek in het streekplangebied Noord- en Midden-Limburg. Uitgeverij Eisma bv, Leeuwarden, Maaslandse Monografieën, Maastricht.

ROB (Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek), 1998. Brief aan Provincie Noord-Brabant over de archeologische waarden gebied Peelvenen d.d. 23 januari 1998. Amersfoort.

Robas. Historische kaart van Limburg, 1:25.000, 1989. kaartbladen 672,673,693,694,710,711, respectievelijk verkend in 1892,1891,1906,1892,1892,1891.

Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1997. Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermde dorpsgezicht Helenaveen, gemeente Deurne (Noord-Brabant) ex artikel 35 Monumentenwet 1988. Zeist.

Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1988. Beschermde stads- en dorpsgezichten ingevolge artikel 20 Monumentenwet, Griendtsveen, gemeente Horst . Zeist.

Rijksgeologische Dienst, 1990. Toelichting op kaartblad 52 Venlo

Topografische Dienst, Emmen, topografische kaarten, 1986-1989 en recente digitale gegevens.

Werkplaats voor milieubouw ir. Wil Thijsen en Croonen Adviseurs, 1997. Landschapsplan stadsgewest Venlo c.a., deelgebied ten westen van de Maas. 's Hertogenbosch.

Wieringen, Drs. J.S. van, 1996. De Peel-Raamstelling. Uit: Atlas van historische vestingwerken in Nederland – Noord-Brabant. Stichting Menno van Coehoorn.

Wieringen, Drs. J.S. van, 1998. De Peel-Raamstelling. Uit: Atlas van historische vestingwerken in Nederland – Limburg. Stichting Menno van Coehoorn.

Woezik J. van en P. van Dijk (z.d.) Helenaveen in het juiste perspectief; een gebiedsvisie Natuur, Bos en Landschap 'Helenaveen' geschreven naar aanleiding van de commentaar rond voor de Milieu Effect Rapportage van het plan 'Peelvenen'.

Wolfert, H.P., 1989. Geomorfologische waarden in het streekplangebied Noord- en Midden-Limburg. Staring Centrum (rapport 12), Wageningen.

Bronvermelding van de kaartjes

Kaart 1 Historische atlas van Limburg Robas 1989

Kaart 2 topografische kaart en Arcadis

Kaart 3 topografische kaart en Arcadis

Kaart 4 topografische kaart

Kaart 5 idem

Kaart 6 Een breuk met het verleden

Kaart 7 Menno van Coehoornstichting, van Wieringen

Kaart 8 Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek

Kaart 9 Algemene hoogtekaart Nederland en Geologische kaart

Kaart 10 analyse topografische kaart

Kaart 11 Een breuk met het verleden, Gonggrijp en Wolfert

Kaart 12 topografische kaart, bos van nu, EHS

Kaart 13 Cultuurhistorische waardenkaart provincie Noord brabant

Kaart 14 Belvederenota en aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht

Illustraties

Tekeningen bureau Taken, Roermond

Foto's Dienst Landelijk gebied

Kaartjes GI beheersorganisatie DLG Noord-Brabant

Kaartje Landschapsanalyse L. van Santen

Overige bronnen van informatie

Landschapsarchitect ir. D.Boogert en ing.M.Obbink

Voorlichtingsavond te Helenaveen, najaar 2001

Informatie van J.Claessens, gemeente Horst ad M

Creatieve dag 25 maart 2002

E. van de Kerkhof (Belvedereproject Beeldverhalen)

VERKLARENDE WOORDENLIJST

A	<i>Aardkundige waarden</i>	Geomorfologische verschijningsvormen met specifieke abiotische kenmerken die bescherming behoeven.
	<i>Abiotisch</i>	Niet behorend tot de levende natuur.
	<i>Archeologie</i>	De leer die zich bezighoudt met oudheidkundige zaken.
B	<i>BEL</i>	Beslissingsondersteunende Evaluatiesysteem Landinrichting; dit is een evaluatiesysteem waarmee de gevolgen voor de verschillende planalternatieven worden gemeten en vergeleken; BEL laat de gevolgen van landinrichting zien. Het gaat om doelbereik, de bijkomende effecten en de effectiviteit.
	<i>Biotisch</i>	Behorend tot de levende natuur.
C	<i>Compensatiegebieden</i>	Dit zijn agrarische gebieden waarbinnen compenserende maatregelen genomen moeten worden als gevolg van grondwaterpeilverhoging in nabijgelegen natuurgebieden.
	<i>Cultuurhistorie</i>	Verzamelterm voor archeologie, historische bouwkunst en historisch geografie
D	<i>(Deel)stroomgebied</i>	Het gebied dat afwatert op een bepaalde waterloop.
E	<i>EHS</i>	Ecologische Hoofdstructuur: een samenhangend netwerk van in (inter)nationaal opzicht belangrijke duurzaam te behouden ecosystemen. De EHS is opgebouwd uit natuurkerngebieden, natuurontwikkelingsgebieden en ecologische verbindingzones.
F	<i>Fauna</i>	De totaliteit van de diersoorten van een bepaald gebied.
	<i>Flora</i>	De totaliteit van de plantensoorten van een bepaald gebied.
G	<i>Gradiënt</i>	Verloop in de ruimte, bijvoorbeeld van nat naar droog, van hoog naar laag of van voedselrijk naar voedselarm.
H	<i>Hoogveen</i>	Hoogveen is een karakteristiek systeem van vegetaties en faunagemeenschappen; een landschapstype. In vegetatiekundig opzicht is er (nat) levend hoogveen, natte heide, vochtige heide, droge heide, berkenbroekbossen, schrale graslanden. Dat complex is hier aan de orde wanneer we zeggen dat het natuurgebied hoogveen wordt. Elk geografisch bepaald vlakje heeft een specifieke functie in dat geheel.
K	<i>Kavel</i>	Aaneengesloten stuk grond van een gebruiker, bestaande uit meerdere percelen, waarin geen grenzen voorkomen als openbare wegen en waterlopen.
	<i>Kwel</i>	Het uittreden van grondwater aan het grondoppervlak, in de waterlopen of drains, door opwaartse stroming of via capillaire opstijging.
M	<i>MER</i>	Milieueffectrapport; dit is een openbaar document waarin een voorgenomen activiteit (landinrichting), de mogelijke alternatieven en de te verwachten gevolgen voor het milieu op een systematische wijze worden beschreven.
	<i>m.e.r.</i>	Milieu-effectrapportage; dit is een procedure in de Wet Milieubeheer waarmee het milieubelang een volwaardige plaats krijgt in de besluitvorming over activiteiten met mogelijk belangrijke gevolgen voor het milieu.
N	<i>Natuurdoeltype</i>	Nagestreefde combinatie van abiotische en biotische kenmerken op een bepaalde ruimtelijke schaal.
	<i>Natuurontwikkelingsgebied</i>	Gebied begrensd volgens de Rbon, met als oogmerk daar op termijn natuurdoeltypen te realiseren.
P	<i>Patroonnatuur</i>	De patronen worden bepaald door abiotische omstandigheden (water, voedingsstoffen) en door patroonmatig handelen van mensen. Bijvoorbeeld het omheinen van stukken land voor begrazing, het vlaksgewijs maaien en afvoeren, peilbeheer.
	<i>POL</i>	Provinciaal Omgevingsplan Limburg.
	<i>Procesnatuur</i>	De ontwikkelingen leiden voor het huidige natuurgebied tot een natuurgebied dat op termijn te kwalificeren is als "een begeleid natuurlijke systeem". Dat betekent dat de patronen die in vegetatie zullen ontstaan zo veel mogelijk het gevolg zijn van variatie in bodemgesteldheid, hydrologie en andere abiotische terreinkenmerken enerzijds en anderzijds zijn ontstaan als gevolg van (autonome) activiteiten van dieren en van bijvoorbeeld successie. Een dergelijk systeem wordt ook wel aangeduid als procesnatuur.
R	<i>Recreatief medegebruik</i>	Een vorm van medegebruik die betrekking heeft op die vormen van openluchtrecreatie die plaatshebben in een omgeving met een niet-recreatief hoofdgebruik, waarbij de recreatie ondergeschikt is aan het hoofdgebruik.
	<i>Reservaatgebied</i>	Gebied met actuele natuurwaarden, waar het gewenste natuurbeheer moeilijk inpasbaar is in een rendabele bedrijfsvoering.
S	<i>SGP</i>	Strategisch Groen Project.
	<i>SGR</i>	Structuurschema Groene Ruimte.
	<i>Struinnatuur</i>	Een nieuwe vorm van natuur(recreatie) waarin de mens natuur beleeft zoals zij zich die voorstelt: spontaan, vrij en ruig. De bezoeker wordt door de kenmerken van het terrein uitgedaagd er gebruik van te maken en heeft een grote mate van keuzevrijheid in zijn gedrag, maar gedraagt zich respectvol ten opzichte van de natuur. De beleving van een terrein is intensief en vergelijkbaar met een wilderniservaring (IKC-Recreatie).

T	<i>Taakstelling</i>	De beoogde oppervlakte door de Dienst Landelijk Gebied op vrijwillige basis aan te kopen gronden.
V	<i>Vegetatie</i>	Het ruimtelijk voorkomen van planten in samenhang met de plaats waar zij groeien en in de rangschikking die zij spontaan hebben aangenomen.
	<i>Verbindingszone</i>	Lijnvormig natuurelement dat twee natuurkerngebieden verbindt, ook ecologische verbindingszone genoemd.

BIJLAGE 1: Wetgeving en beleid

In deze bijlage wordt een overzicht gegeven van de voor de herinrichting relevante wetten en beleidsvoornemens uit zowel nationale, provinciale als regionale plannen.

Op internationaal niveau waarborgt het Verdrag van Malta het zorgvuldig omgaan met archeologie. In dit plan zijn de Monumentenwet en de Boswet relevant. Op nationaal niveau is het beleid op het gebied van cultuurhistorie, landschap en bos weergegeven in het Structuurschema Groene Ruimte waarin al het beleid voor het landelijk gebied is geïntegreerd en in de Nota Belvedere, specifiek voor cultuurhistorie. Voor een beschrijving van de Nota Natuur, bos en landschap in de 21e eeuw, Natuur voor mensen, mensen voor natuur (2000) wordt verwezen naar het achtergronddocument Natuur. Het provinciale beleid is verwoord in het Streekplan Noord-Brabant en het Provinciaal Omgevingsplan Limburg. Door de provincie Limburg is voor het gebied ook een Stimuleringsplan voor Natuur, bos en Landschap opgesteld.

Gemeentelijke bestemmingsplannen zijn niet geraadpleegd

Op regionaal en gemeentelijk niveau zijn visies en maatregelen uit de volgende plannen – voor zover mogelijk – meegenomen in de planvorming:

- Nota Planologische vernieuwing buitengebied gemeente Asten, Bakel en Milheeze, Deurne, Gemert en Someren [Croonen Adviseurs, 1995];
- Paraplunota gewest Midden Limburg, incl. 10^e aanvulling november 1995 [Maatschap voor Ruimtelijke Ordening, 1995].
- Structuurplan Venray – deelrapport visievorming [Gemeente Venray en BRO adviseurs, 1995];
- Landschapsbeleidsplan van de gemeente Asten [Nieuwland Advies, 1997];
- Landschapsbeleidsplan gemeente Horst [Grontmij, 1992];
- Landschapsbeleidsplan gemeente Deurne [Oranjewoud, 1992].
- Landschapsbeleidsplan gemeente Someren [Heidemij Advies, 1997]
- Landschapsplan stadsgewest Venlo c.a., deelgebied ten westen van de Maast [Werkplaats voor milieubouw ir. Wil Thijsen en Croonen Adviseurs, 1997]

Uiteraard zijn er veel samenhangen en overlappingen in de diverse nota's en zijn de meeste beleidsdoelen ook al verwerkt in de projectnota.

Rijksnota's

Monumentenwet 1988/ Beschermde dorpsgezichten

De monumentenwet regelt het aanwijzen van gebouwen of objecten tot monument. Ook kunnen beschermde stads- en dorpsgezichten worden aangewezen.

In 1988 is het beschermde dorpsgezicht Griendtsveen aangewezen, het betreft het dorp exclusief het nieuwbouwgedeelte.

In 2000 is Helenaveen aangewezen als beschermd dorpsgezicht. Het betreft het dorp, de beide begraafplaatsen en het concessiegebied. In de bijlagen zijn de complete teksten opgenomen.

De inhoudelijke gegevens uit deze aanwijzingen zijn elders in het achtergronddocument en in het voorontwerp verwerkt.

De huidige bestemmingsplannen waarborgen de bescherming. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

In beide beschermde dorpsgezichten zijn vele bouwkundige (rijks- en gemeentelijke) monumenten aangewezen.

Enige tijd geleden is overwogen om de Driehonderd Bunders toe te voegen aan het beschermd dorpsgezicht Griendtsveen. Wat betreft de cultuurhistorische waarden van de Driehonderd Bunders wordt door de provincie Limburg geconstateerd dat hier de natuurbeschermingswet van kracht is, dat het provinciaal ruimtelijk beleid hierop afgestemd is en dat na gereedkomen van dit Voorontwerpplan overwogen wordt om na te gaan of het gebied als "beschermd landschap" aangewezen kan worden.

Boswet

Het doel van de Boswet is "de instandhouding van een bosareaal van redelijke omvang en hoedanigheid in Nederland". Als er bos wordt gekapt of op een andere manier verdwijnt of teniet gaat (bijvoorbeeld door vernatting) dan ontstaat een herplantplicht. Een tenminste even grote oppervlakte moet teruggebracht worden, ter plaatse of onder voorwaarden elders. Binnen 3 jaar moet aan de herplantverplichting voldaan zijn, door aanplant of natuurlijke bosopslag. Het nieuwe bos moet voldoende bomen hebben, opdat de opstand in 5 à 10 jaar in sluiting kan komen.

In de Boswet wordt het begrip "houtopstanden" gebruikt, dit zijn beplantingen van boom- en struiksoorten met een oppervlakte groter dan 10 are of in het geval van rijen uit meer dan 20 bomen bestaan. Er zijn een zevental uitzonderingen:

- a. houtopstanden op erven en in tuinen,
- b. houtopstanden binnen de bebouwde kom Boswet,
- c. wegbeplantingen en eenrijige beplantingen op of langs landbouwgronden, beide voorzover bestaande uit populieren of wilgen
- d. Italiaanse populier, linde, paardekastanje en treurwilg
- e. vruchtbomen en windschermen om boomgaarden
- f. fijnsparren niet ouder dan twaalf jaren, bestemd om te dienen als kerstbomen en geteeld op daarvoor in het bijzonder bestemde terreinen
- g. kweekgoed.

Voor Staatsbosbeheer, de belangrijkste eigenaar van de bos- en natuurgebieden in de Peelvenen, geldt een uitzonderingsregeling voor wat betreft de Boswet. Het Staatsbosbeheer hoeft geen kapmeldingen te doen, maar levert 1 keer per jaar een rapportage met vellingslocaties en herplant/compensatie locaties.

De nota Open Bos biedt in natuurgebieden onder bepaalde voorwaarden de mogelijkheid bos te verwijderen voor bijzondere natuurwaarden (onder andere hoogveenontwikkeling). Er kan vrijstelling van de herplantplicht gegeven worden in door de Minister aangewezen gebieden. Echter de minister heeft deze gebieden nooit aangewezen. Spontaan jong bos zou volgens de nota zonder herplantplicht verwijderd mogen worden. Compensatie zou eventueel ook in de vorm van wandelend bos terug kunnen komen.

Nota landschap 1992

In deze nota worden aandachtspunten voor planvorming en inrichting gegeven.

Voor het hoogveenontginningsgebied is dat:

- Aansluiten bij het geometrische patroon van kanalen en wijken. Nieuwe ontwikkelingen in dit stramien inpassen of er op een zodanige wijze een contrast mee laten vormen dat het patroon als afzonderlijk geheel herkenbaar blijft.
- Streven naar grote maten en eenheden
- Rekening houden met de hiërarchie van kanalen
- Behoud van kanalen, wijken en karakteristieke bruggen
- Behoud van restanten hoogveen, tegengaan van verdroging

De hoogveenrestanten en beekdalen zijn onderdeel van het Nationaal Landschapspatroon.

Verdrag van Malta

In 1992 is tussen de Europese Staten het Verdrag van Malta vastgesteld. Doel van dit verdrag is de bescherming van het archeologisch erfgoed als bron van het gemeenschappelijk geheugen en als middel voor geschiedkundige en wetenschappelijke studie. Door ondertekening hebben de betreffende landen zich verbonden om de doelstellingen van het Verdrag te implementeren in hun nationale wet- en regelgeving. Artikel 5 van het Verdrag bepaalt dat archeologische belangen tijdig moeten worden betrokken bij het ruimtelijk ordeningsbeleid. Voorts is in dit artikel bepaald dat in verschillende fasen van ontwikkelingsprojecten archeologen moeten worden betrokken. Artikel 6 regelt de financiering van archeologisch onderzoek en behoud van archeologische waarden. Het artikel bepaalt dat diegene die de bodem verstoort en daarmee archeologisch erfgoed vernietigt, de kosten zal moeten dragen die nodig zijn om de informatie die in de bodem ligt opgeslagen, veilig te stellen.

Structuurschema Groene Ruimte (1993)

In het structuurschema is het "Strategisch Groenproject" Peelvenen aangegeven, dit is een project dat met voorrang moet worden gerealiseerd ter versterking van het nationaal landschapspatroon en het beleid van waardevolle cultuurlandschappen worden locaties voor bosaanleg aangegeven. Een van deze locaties ligt in de Peelregio, doel is om meer dan 100 ha bos aan te leggen om bij te dragen aan het ecologisch functioneren en de toeristische betekenis.

Momenteel is het tweede Structuurschema Groene Ruimte in ontwikkeling.

Structuurschema Groene Ruimte 2 (Ontwerp-planologische kernbeslissing)

Het Structuurschema Groene Ruimte 2 (SGR 2) bevat de hoofdlijnen van het ruimtelijk beleid voor het landelijk gebied. De nota geeft het beleid voor de land- en tuinbouw, natuur, landschap en recreatie. SGR 2 bouwt voort op de Vijfde nota over de Ruimtelijke Ordening en andere rijksnota's voor landbouw, natuur, water en cultuurhistorie (Voedsel en Groen, Natuur voor mensen, Vierde Nota Waterhuishouding, Belvédère).

Het landinrichtingsgebied is onderdeel van grote gebieden in Zuid-, Oost en Noord-Nederland, waar de agrarische sector nieuw perspectief moet krijgen in combinatie met het versterken van de landschappelijke, ecologische en recreatieve kwaliteiten. In het reconstructieplan moet aangegeven zijn welke maatregelen de landschappelijke kwaliteit en cultuurhistorische en aardkundige waarden behouden of verbeterd worden. Dit zal onder meer gebeuren door tegengaan van verstening en herstel van oude landschapsstructuren.

Binnen het gebied peelveen ligt een deel van de aanduiding "robuuste verbinding" tussen Mariapeel en Stippelberg.

Nota Belvedere (1999)

(zie ook kaart 13 Belvedere)

Deze nota is door 4 ministeries gezamenlijk uitgebracht:

de ministeries van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen
Volkshuisvesting, Ruimtelijke ordening en Milieu
Landbouw, Natuurbeheer en Visserij
Verkeer en Waterstaat

Het in de nota Belvedere verwoorde beleid beoogt de alom aanwezige cultuurhistorische waarden sterker richtinggevend te laten zijn bij de inrichting van Nederland. In nauwe afstemming tussen Rijk en provincies zijn gebieden geselecteerd waarin sprake is van een accumulatie van waarden en/of een integrale samenhang van waarden, die maken dat deze gebieden vanuit de cultuurhistorie bijzondere aandacht verdienen. Voor deze zogenaamde Belvedere-gebieden is het volgende doel geformuleerd: 'het versterken en benutten van de cultuurhistorische identiteit en de daarvoor bepalende kwaliteiten (specifiek ruimtelijk beleid)'. Griendtsveen-Helenaveen is zo'n Belvederegebied (kaartje). Bij de beschrijving van het gebied in de bijlage bij de beleidsnota zijn fysieke dragers geïdentificeerd die de cultuurhistorische waarden vorm geven. Op deze dragers kan het ruimtelijk beleid zich richten. Door belangrijke cultuurhistorische elementen centraal te stellen of leidend te laten zijn in nieuwe ontwikkelingen, verdwijnen deze oude waarden niet uit beeld, maar wordt hun bestaansrecht als het ware weer vernieuwd. Het zijn dan niet alleen relictten, maar nog steeds richting gevende elementen in het landschap, die daardoor automatisch hun waarde behouden.

Fysieke dragers:

- De archeologische resten van het Laat Palaeolithicum tot halverwege het Midden Neolithicum,
- Het fraaie bebouwingsbeeld en de structuur van Helenaveen en Griendtsveen onder andere volgens hiërarchische arbeidsverhoudingen en op basis van kanalen en wijkenpatroon
 - De zichtas tussen kerk en directeursvilla in Helenaveen;
 - De directeursvilla in Griendtsveen (de Griendtsveenvilla);
 - De kleine ontginningsboerderijen en vrijstaande woonhuizen aan de zijvaarten die de oudste geschiedenis van de kolonie illustreren;
 - De fraaie pachtboerderijen langs de Soemeersingel, die op regelmatige afstand van elkaar zijn geplaatst en markeren het wijkenstelsel door hun situering aan de kop van een drietand;
 - Arbeiderswoningen uit het begin van deze eeuw.
- Het gave en unieke veenkoloniale landschappelijke ensemble met:
 - Unieke afwisseling tussen open landbouwgebiedjes, de gedeeltelijk verveende percelen, deels verruigd en bebost en deels nog met relictten van het wijkenpatroon;
 - Karakteristieke laan- en vaartbeplantingen, die de veenkoloniale structuur benadrukken, het landschap maken tot een zeer waardevol kleinschalig coulisselandschap en de nederzettingen een besloten sfeer geven;
 - Typisch en uniek wijkenpatroon met drietandsysteem;
 - De vele onverharde smalle wegen;
 - De huisterpen.
- De Peelraamstelling die door het gebied loopt.

In de beleidsnota is tevens een inventarisatie van de (beleids)kansen opgenomen. Voor zover relevant voor het landinrichtingsproject, zijn deze in dit achtergronddocument opgenomen.

Integrale gebiedsgerichte acties

- Benutten van de kansen van het toekomstige landinrichtingsproject en Strategisch Groenproject Peelveen,
- Reconstructie varkenshouderij: begeleiden van de processen met het oog op behoud van cultuurhistorische waarden en benutten van de mogelijkheden voor versterking van de cultuurhistorische identiteit en daarop gebaseerde nieuwe inkomstenbronnen

Inrichting, inpassing, herstel en visualisatie

- Instandhouden van de cultuurhistorische waarden bij hoogveen regeneratie in de huidige natuurgebieden,
- Zeer terughoudend zijn in de mogelijkheden voor (woning)bouw,
- Beperken van verdere ontwikkeling van glastuinbouw rond Helenaveen.

Beheer en gebruik

- Het beheer van de natuurgebieden mede richten op instandhouding en versterking van de cultuurhistorische identiteit
- Ontwikkelen van de cultuurtoeristische potenties bij verdergaande natuurontwikkeling in het Soemeergebied: vinden van nieuwe functies voor de boerderijen langs de Soemeersingel.

Onderzoek, voorlichting en erkenning

- Vergroten van de kennis omtrent cultuurhistorische waarden bij een breed publiek, ontwikkeling meer in educatieve sfeer
- Vergroten van het draagvlak en meer samenwerking creëren met natuurbescherming en landbouw.

Natuur voor mensen, mensen voor natuur

Nota natuur, bos en landschap in de 21^e eeuw

Deze nota is een integratie van de van het beleid op het gebied van Natuur, Landschap, Bos en Biodiversiteit.

De volgende thema's zijn voor het landschap van belang.

"Rust, stilte en duisternis" worden maatschappelijk hoog gewaardeerd en krijgen beleidsmatig meer aandacht.

"Natuurlijk wonen en werken", Een groene omgeving heeft economische betekenis voor woningen en de sector recreatie en toerisme.

"Landschap: een offensievere aanpak". Landschapskwaliteit moet expliciet meewegen in ruimtelijke keuzes.

Een onderzoek naar de aardkundige waarden en ruimtelijke ordening op gemeenteniveau is uitgevoerd en eind 2001 gepubliceerd. Het rapport leverde vele nuttige aanbevelingen op, op bestuurlijk-juridisch en bestuurlijk-organisatorische vlak.

Onder kwaliteit van natuur en landschap wordt verstaan:

- De kwaliteit van natuurgebieden
- De natuurwaarden van het agrarisch cultuurlandschap(biodiversiteit)
- De voorraadfunctie van het landelijk gebied (ruimte, water, milieu, stilte en duisternis)
- De beleefbaarheid van het landelijk gebied (bereikbaarheid voor onder andere recreatie, toegankelijkheid)
- Bruikbaarheid voor duurzame economische activiteiten zoals landbouw
- Schaal en maatvoering van het landschap (kleinschaligheid versus openheid)
- De geschiedenis van het landschap(cultuurhistorie en aardkundige waarden)
- Architectonische- en vormgevingskwaliteiten.

"Groenblauwe dooradering" een landschappelijke opknapbeurt, o.m. door boeren te belonen voor de productie van landschap.

5^e Nota Ruimtelijke Ordening

In deze nota zijn de Belvederegebieden opgenomen, waar onder Griendtsveen-Helenaveen

Streekplan Noord-Brabant

Het ontwikkelingsperspectief geeft per regio accenten op bepaalde functies of combinaties ervan. Voor het gebied Peelvenen ligt het accent op natuur. Daarvoor gelden de volgende uitgangspunten.

- Het in stand houden en ontwikkelen van een fijnmazige groene hoofdstructuur
- Bevorderen van bosaanleg met accent op ecologische potenties
- De landschapsbouw dient voort te borduren op de aardkundige en cultuurhistorische kenmerken
- Op de cultuurhistorische waardenkaart zijn grote delen aangeduid als landschappelijk vlak van hoge of zeer hoge waarde. In beginsel zijn in deze vlakken alleen ruimtelijke ingrepen toelaatbaar die gericht zijn op de voortzetting van de historische functie en die leiden tot behoud of versterking van de cultuurhistorische (landschaps)waarden.
- Beperking van bebouwing, kassen en andere vormen van visuele verstoring
- Aandacht voor de landschappelijke inpassing bij (her)vestiging of verplaatsing van agrarische bedrijven
- Prioritaire inzet van het sectorale natuur- en landschapsinstrumentarium
- Regeneratie van het hoogveen in de Peelreservaten en het realiseren van hydrologische bufferzones rondom deze reservaten
- Instandhouding van de herkenbaarheid van de Peelrandbreuken, in het bijzonder de wijstgronden (en aanwezige oude bouwlandcomplexen)

(Zie kaart 14 Cultuurhistorische waardenkaart)

Provinciaal Omgevingsplan Limburg

Dit plan is een nieuwe planvorm, waarin streekplan, milieubeleidsplan, waterhuishoudingsplan en verkeers- en vervoersplan geïntegreerd zijn.

Na een visie op hoofdlijnen worden 4 provinciale beleidsthema's behandeld en tenslotte regio visies en opgaven geformuleerd.

In de visie op hoofdlijnen zijn 10 perspectieven . Op het landinrichtingsgebied zijn de eerste 5 van toepassing:

- Bos- en natuurgebieden
- *Ontwikkelingsgebieden ecosystemen*
- Ruimte voor veerkrachtige watersystemen
- Vitaal landelijk gebied
- Ontwikkelingsruimte voor landbouw en toerisme

In een overzichtelijk schema is aangegeven wat de kenschets is, welke doelen, waarom, hoe gerealiseerd moeten worden en de rol van de provincie erbij. In de visie voor vitaal platteland wordt landschap expliciet genoemd: "versterking van landschappelijke kwaliteit als randvoorwaarde voor verdere kwaliteitsontwikkeling van landbouw, toerisme en recreatie", met als reden "behoud van landschappelijke kwaliteit en identiteit.

Specifieke landschapskenmerken en -waarden zijn op kleine themakaartjes vastgelegd.

In de perspectieven 1, 2 en 3 en een zone daaromheen is het streven de hoeveelheid bebouwing terug te dringen. (N.B. dit heeft pas effect als het ook in de bestemmingsplannen verwerkt is)

Stimuleringsplan voor Natuur, Bos en Landschap van de provincie Limburg

Dit plan geeft per deelgebied aan welke natuur-, bos- en landschapsdoelen worden voorgestaan, met het accent op natuur. Wat betreft het landschap wordt de landschapsrichting evenwijdig met (of loodrecht op) de Peelrandbreuk, respectievelijk de waterscheiding aangegeven. Griendtsveen en het intacte drietandsysteem in de Mariapeel worden genoemd als cultuurhistorische waarden. Van de lanen in Griendtsveen wordt de ecologische waarde beschreven, als broedgelegenheid voor vogels en schuilgelegenheid voor vleermuizen. De landbouwgebieden ten Westen en Oosten van Evertsoord en de gebieden ten Noorden van het Grauwveen zijn als open cultuurlandschappen aangeduid. De landbouwhoek ten oosten van de Horster Driehoek en de Belgenhoek en Breedschen Peel zijn als kleinschalig cultuurlandschap aangegeven.

Zie ook kaartje 15 Specifiek Landschapsbeleid (bron Oranjewoud)

BIJLAGE 2: Overzicht bossen

Nummers 2t/m 9 buiten blok ivm grenswijziging

no	Grondslag	Veg.type	leeftijd	In EHS	Bijzonderheden	opp
1	Stuifduin	Grove dennen, eiken, berken	Klein deel >70 jaar	Niet	Recreatie in de rand: sportveld, camping, manege. (Buiten landinrichting)	
2	Laagte	Berken, ratelpop.,eik, lijsterbes	< 60 jaar	Niet	Verdroogd berkenbroek	
3	Stuifduin	Eiken	< 60 jaar	Niet	Intensieve begrazing, hutjes, struiklaag ontbreekt	
4	Laagte	Eiken en struikrand	Jong	Niet	Rvk, voormalige ontgronding, achterstallig beheer	
5	Vlak	Eiken en struikrand	Jong	Niet	Rvk, voormalige ontgronding, achterstallig beheer	
6	stuifduin	Grove den, eiken, berken	Klein deel > 70 jaar	Niet	Aan w.zijde veel externe beïnvloeding en aantasting	
7	Stuifduin	Grove den	< 60 jaar	Niet	Geen struiklaag	
8	Stuifduin	Grove den en diverse exoten	< 60 jaar	Niet	Woning, bos geheel omheind, ontoegankelijk	
9	vlak	Populieren en gemengd loofhout	Jong	Niet	Rvk, ontoegankelijk	
10	Laagte	Berkenbroek	< 60 jaar	Wel	SBB	
11	Laagte	Berkenbos	Jong	Wel	rvk	
12	reliëf	Berken	< 60 jaar	Wel		
13	Laagte	Eiken	< 60 jaar	Wel	Loofbos met hoge natuurwaarden	
14	Hoger	Eiken	Jong	Niet	Rvk, achterstallig beheer	
15	reliëfrijk	Grove den en loofhout, deels productiebos gr. den	< 60 jaar	Wel	Part. Eigendom	
16	Vlak	Berken, veel ad.varens en bosbessen	< 60 jaar	Wel	Part. Eig.dom, verdroogd berkenbroek	
17	Laagte	Berken, eiken, populieren	< 60 jaar	Wel	visvijver	
18	Vlak en laag	Berken, eiken	< 60 jaar	Wel	Veel externe beïnvloeding, brandnetels en bramen	
19	Rand groot stuifduin	Verdroogd en verbost peelrestant met grove den, eiken, berken	< 60 jaar	Wel/niet	Part. Eig, dom, Veel open plekken	
20, 21, 22	Rel. hoog tov omgeving	Voormalig Elzenhakhout	>70 jaar	Wel	Volgens "bos van toen"	
23	Laagte	Berkenbroek	<60 jaar	Wel	Door vernatting afgestorven, op termijn weer bosontwikkeling (wordt in stimuleringsplan verwacht)	
24	Laagte	Elzenbroek met eik en berk	< 60 jaar	Wel		

BIJLAGE 3: Peel-Raamstelling

Tekst van Martin Brand

De Peel/Raamstelling vormt –evenals de Maaslinie –een belangwekkend voorbeeld van de vestingbouwactiviteiten die in de vooroorlogse periode in Nederland zijn ontplooid [Van Wieringen, 1996]. In 1934 is met de aanleg begonnen. De linie liep van Grave tot de Belgische grens bij Dorplein, die voornamelijk de aanwezige scheepvaart – en verveningkanalen volgde. Grote delen van de linie werden gedekt door moerassen en inundatiegebieden. Ook werd een 40 km lange tankgracht gegraven van Griendtsveen tot de Raam bij Grave: het Defensiekanaal. De verdediging was daar voornamelijk geconcentreerd op het kunnen afsluiten van doorgangen over hoger gelegen gebieden. Waar dat mogelijk was, werden gebieden geschikt gemaakt voor inundatie. Het grootste deel van de linie is nog gaaf. Het is als grootschalig militair complex en herinnering aan een grootscheeps uitgevoerde verdedigingsmaatregel in relatie met de Tweede Wereldoorlog in Limburg zeldzaam. De Peel-Raamstelling is een potentieel rijksmonument.

Het personeel werd beschermd bij zijn uitoefening van de verdediging beschermd door kazematten. Deze uit beton opgetrokken ruimten werden tot mei 1940 door de Dienst der Genie in serieproductie gebouwd. Er zijn drie kazemat-typen:

- S = stekelvarken, een licht geconstrueerde kazemat voor licht mitrailleur, met drie of meer schietgaten of;
- B = zware gewapend – betonkazemat voor zware mitrailleur;
- G = in beton gevatte gietstalen koepel voor zware mitrailleur.

In de plangebied zijn de volgende versterkingen te vinden:

- Ten noorden van Griendtsveen lag een voorgelegen moerassig en te inunderen terrein. Dit geschiedde vanuit het gegraven Defensiekanaal. Dit kanaal had dus een functie van watertoevoer en anti – tankgracht;
- Aan de westzijde van dit kanaal lagen om de ca. 300 m een kazemat van het S-type;
- Bij Halte werd het acces (= een doorgang door de linie via een hoger gelegen gedeelte, weg of spoorlijn) relatief zwaar afgedekt door twee S-types langs de spoorlijn Eindhoven – Venlo. Vooruit geschoven in oostelijke richting lagen nog een S-typen en een G- type;
- 2 kazematten (1 S – type en 1 G – type) op de westoever van het Kanaal van Deurne om de doorgang af te sluiten over de hoger gelegen aan de noordzijde van Deurnse Peel;
- *De Horster Driehoek en het noordelijk deel van Driehonderd Bunders kon geïnnundeerd worden;*
- Het Defensiekanaal aan de oostzijde van de Mariapeel is hier gegraven als anti – tankgracht om het hogere deel af te dekken;
- Het gebied aan de oostzijde van het Kanaal van Deurne van Griendtsveen tot Hogebrug kon geïnnundeerd worden;
- In Helenaveen bevindt zich bij de Protestantse Kerk een S-type als een vooruitgeschoven post;
- Bij de Hogebrug aan de westzijde van het Kanaal van Deurne ter bescherming enkele kazematten. Aan de noordzijde van de Oude Peelstraat een S – type en een G – type. Aan de oostzijde van het kanaal bevinden zich aarden platforms voor het pantserafweergeschut;
- Aan de Lagebrug langs de westzijde van het kanaal twee S-types en aan de oostzijde twee platforms;
- De Vuurlinie door het 't Molentje;
- Achter de Vuurlinie bevindt zich een S – type langs de Molentjesweg;
- De west – en zuidzijde van Neerkant werden afgedekt door twee S - types en drie G – types.

In het plangebied ligt ook (een deel van) het Defensiekanaal dat (oorspronkelijk) een breedte heeft van tien meter en een diepte van 1,8 meter. Deze anti-tankgracht is nagenoeg compleet en ongeschonden.

Het schootsveld van de Peel-Raamstelling strekt zich uit ten oosten, maar ook ten westen van de stelling. Kenmerkend is de visuele openheid als 'leeg' voorterrein van de linie. In veel gevallen heeft het schootsveld niet meer de voorgeschreven diepte van 1200m, maar zijn na de oorlog boerderijen gebouwd of is er anderszins verkaveld. In de gemeente Sevenum hebben de schootsvelden wel een breedte van 1200m, namelijk tussen het Defensie- of Peelkanaal en de Hottemeerweg en Driekooyenweg. In het noorden worden de schootsvelden begrensd door de Zwarte Plakweg, de oude weg van America naar de veenontginningen van de Griendtveense Peel. In het zuiden door de Kerkuilenweg. Het landschap vertoont in dit gebied nog een zeer kenmerkende strokenverkaveling van lange smalle stroken, percelen van 1200 bij 200 tot 300m. Parallel aan de linie, net buiten het schootsveld, liggen de ontginningsboerderijen.

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de gemeenten hebben afgesproken dat de schootsvelden via het bestemmingsplan beschermd worden.

BIJLAGE 4: Beschermdde dorpsgezichten Griendtsveen en Helenaveen

Fascimile bladzijde 1 t/m 5 Griendtsveen

Fascimile bladzijde 0 t/m 16 Helenaveen

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

GRIENDTSVEEN gemeente Horst

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Griendtsveen als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 342) door een stippellijn omgrensde gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

November 1988.

Inleiding

De kern Griendtsveen ligt in het Limburgse deel van de Peel, ten oosten van Deurne.

De kern is ontstaan als veenontginningsnederzetting aan het einde van de 19de eeuw op initiatief van een particuliere ondernemer, Van de Griendt genaamd. Griendtsveen is daarmee het duidelijkste Nederlandse voorbeeld van een 'company-town'. In een relatief korte periode van economische bloei heeft de nederzetting zich in ruimtelijk opzicht snel ontwikkeld volgens een min of meer planmatige aanpak. De verschillende uitbreidingsstadia van rond de eeuwwisseling zijn nog altijd in de huidige ruimtelijke structuur en het bebouwingsbeeld van de kern te herkennen. Later ruimtelijke ontwikkelingen hebben slechts in beperkte mate de historische karakteristiek van de kern aangetast. In hoofdzaak is Griendtsveen echter een gaaf en uniek voorbeeld van een veenkolonie gebleven. Dit gegeven vormt de aanleiding tot de aanwijzing van Griendtsveen tot beschermd dorpsgezicht ingevolge artikel 20 van de Monumentenwet.

Ontstaan en ontwikkeling

Geologisch gezien staat de Peel als Peelhorst bekend. De Peelhorst is een door breuken hoger gelegen vlak ten opzichte van de zogenaamde Centrale Slenk in het westen en de zogenaamde Slenk van Venlo in het oosten (fig. I). Door haar relatief hoge ligging vormt de Peelhorst een natuurlijke waterscheiding. Na bedekking met zand van grote delen van het huidige Noord-Brabant en Limburg gedurende de laatste ijstijd, is de peeltwaterscheiding vlakker en

breder geworden (fig. II). De natuurlijke waterafvoer is daardoor bemoeilijkt. In het veranderde klimaat heeft zich gedurende de eeuwen nadien een dikke (mos)veenlaag kunnen vormen.

De hoogvenen en moerasvenen, zich min of meer uitstrekkend van Weert in het zuiden tot Grave in het noorden, werden plaatselijk 'pelen' genoemd. Deze woeste pelen bleven eeuwenlang, tot in de 19de eeuw, een onontgonnen en onbewoond gebied. Alleen aan de randen werd door boeren uit naburige gemeenten, op kleine schaal en voor eigen gebruik, turf gestoken uit zogenaamde 'boerenkuilen', een recht dat bijvoorbeeld de inwoners van Deurne in 1326 van de Hertog van Brabant gekregen hadden. In tegenstelling tot

de hoogveengebieden elders in Nederland, werd de vervening en ontginning van de Peel pas in de tweede helft van de 19de eeuw ter hand genomen. De toestand was hier heel anders dan in Groningen, waar onder invloed van de stad Groningen de hoogvenen al sinds de 17de eeuw verveend en in cultuur gebracht werden.

Op de topografische en militaire kaart uit 1855 (fotobijlage, afb. 1) is ter plaatse van het latere Griendtsveen alleen nog maar woeste peellgrond te zien. Diverse zandpaden lopen vanuit de naburige gemeenten tot in de peel, naar de zogenaamde 'boerenkuilen'.

Hoewel er al eerder, aan het einde van de 18de eeuw en in het begin van de 19de eeuw plannen waren

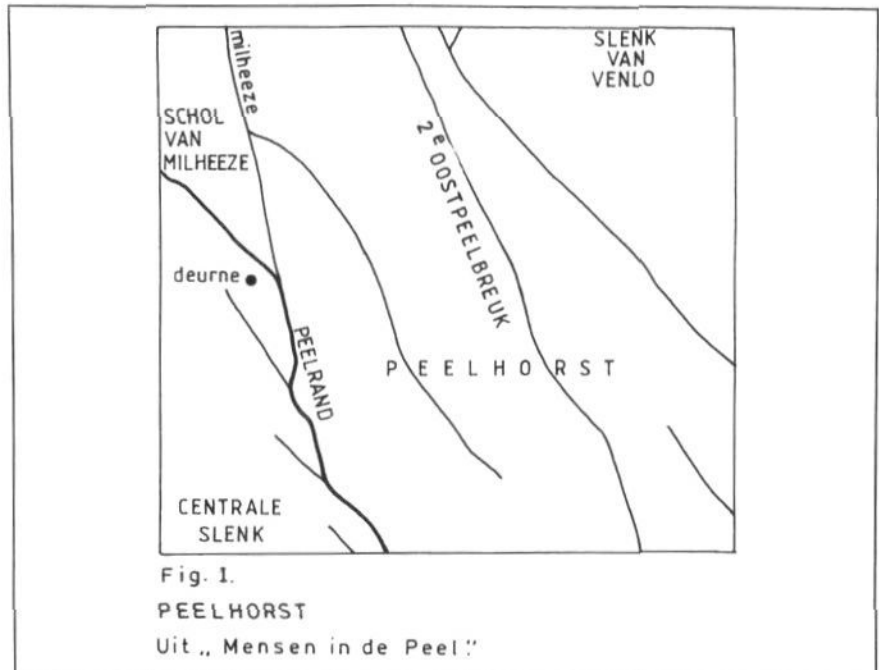

Fig. I.

PEELHORST

Uit „Mensen in de Peel“

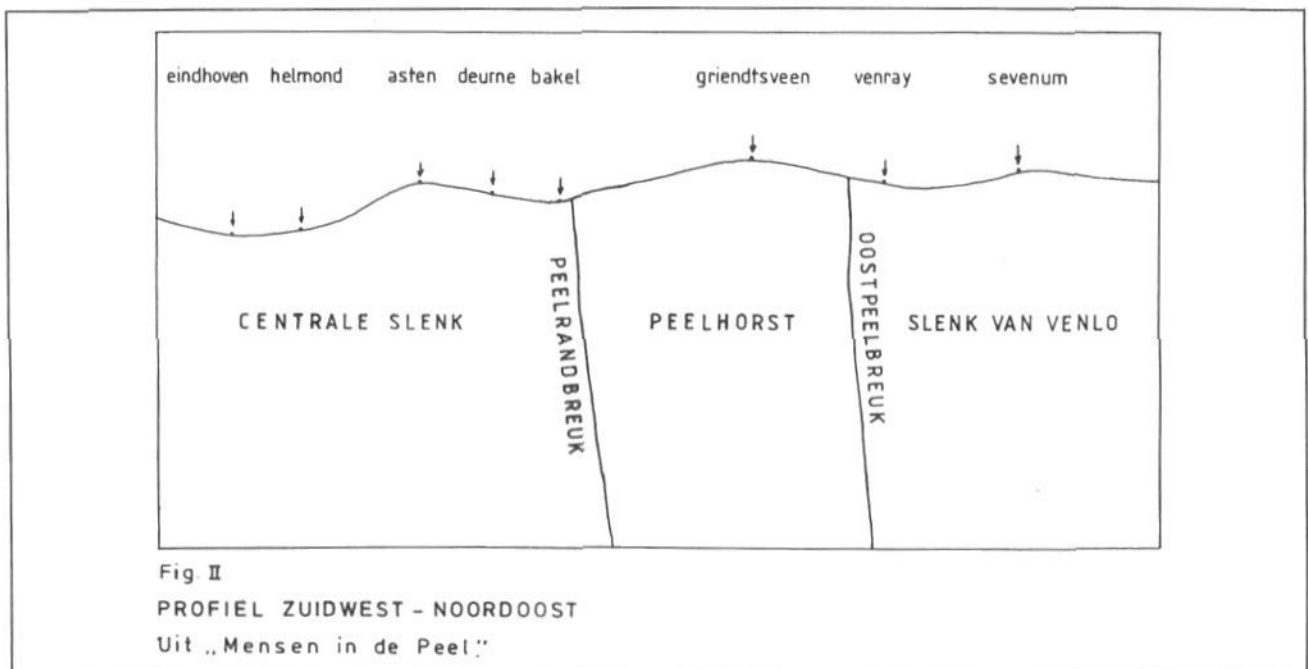

Fig. II

PROFIEL ZUIDWEST - NOORDOOST

Uit „Mensen in de Peel“

geweest voor de vervening en ontginning van de Peel werd daarmee pas in 1853 daadwerkelijk een aanvang gemaakt.

Een belangrijk initiatiefnemer was Jan van de Griendt. Hij kocht in 1853 peellgrond van de gemeente Deurne en liet de Helenavaart graven, zo genoemd naar zijn vrouw. Deze Helenavaart diende ter ontsluiting van het concessiegebied: via de Noordervaart (1853) stond de Helenavaart in verbinding met de Zuid-Willemsvaart (1826). Bij de commercieel succesvolle vervening ontstond een nieuwe nederzetting, Helenaveen geheten. Turf en turfstrooisel werden per schip vervoerd naar elders in het land. De retourvracht van de schepen bestond onder andere uit stadsvuil, dat gebruikt werd om de afgeveende gronden te bemesten. De daarop verbouwde tabak werd echter, mede door de buitenlandse concurrentie, geen commercieel succes.

Nadat de familie Van de Griendt tevergeefs had gepoogd opnieuw woeste peellgronden van de gemeente Deurne te kopen, wendde zij zich tot de gemeente Horst. In 1885 lukte het hen om 410 hectare peellgrond van deze gemeente te kopen.

Het gekochte terrein lag zuidelijk van de in 1886 gereedgekomen spoorlijn Eindhoven-Venlo, nabij de Halte Helenaveen, en ten oosten van de in 1880 op het grondgebied van Horst doorgetrokken Helenavaart. Waar de Helenavaart vanuit het zuiden de oost-westlopende spoorlijn nadert, stichtten de Van de Griendt's de peellkolonie Griendtsveen, genoemd naar de door Jozef en Eduard van de Griendt speciaal voor dit gebied opgerichte N.V. 'Maatschappij tot exploitatie van veengronden en andere onroerende goederen, genaamd Griendtsveen'.

Dankzij de groeiende buitenlandse markt voor turfstrooisel, dat met name in Engeland gebruikt werd in paardestallen, nam de hoeveelheid door de maatschappij verveende grond sterk toe. In 1893 werd een recordhoeveelheid veen vergraven. Het vervoer van turfstrooisel vanuit de Peel naar het westen geschiedde grotendeels per trein. Via een speciaal voor dit doel aangelegd smalspoor waren de turfstrooiselfabrieken op de spoorlijn Eindhoven-Venlo aangesloten.

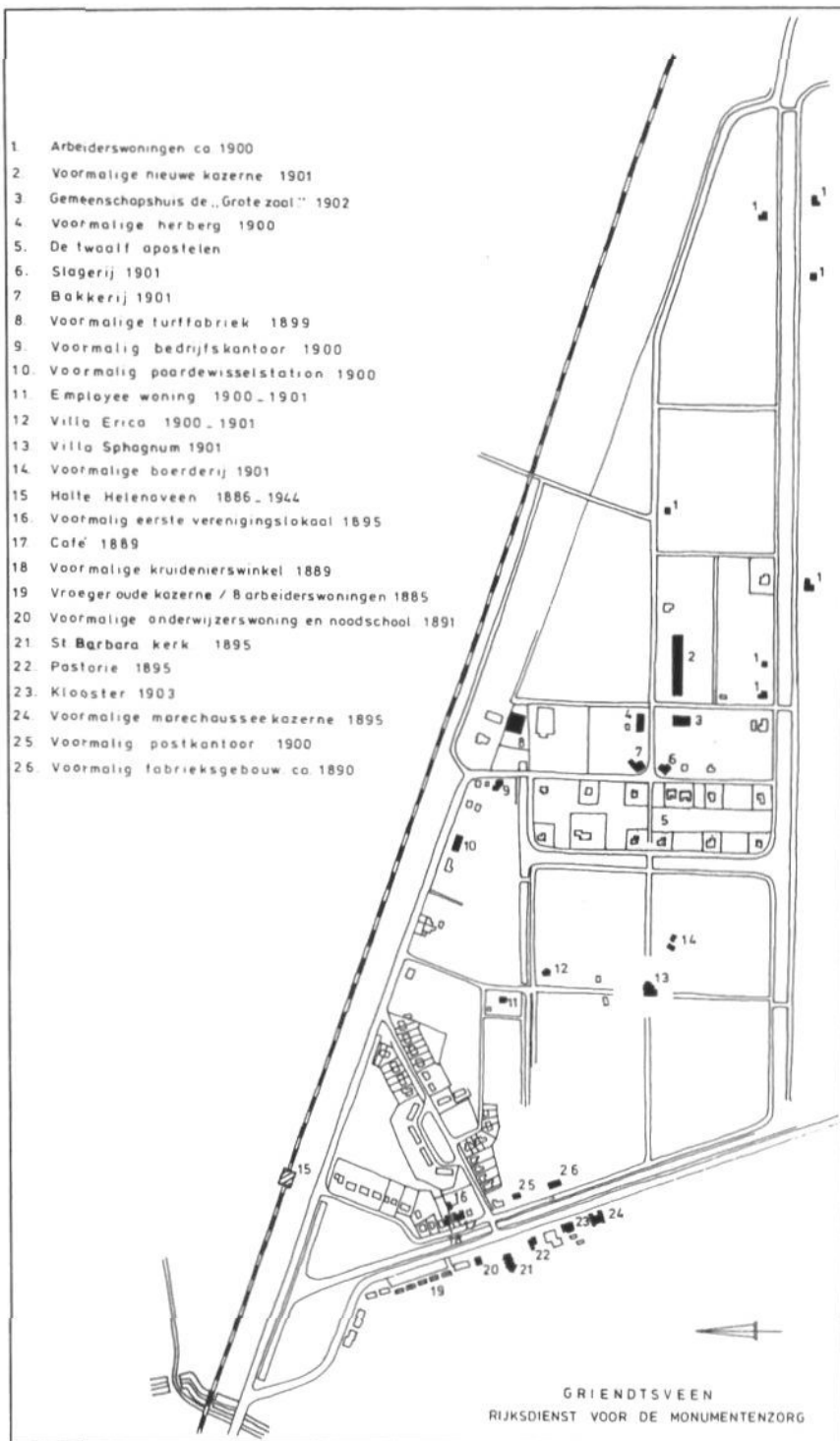
Na de eeuwwisseling stortte de markt voor turfstrooisel in vanwege de buitenlandse concurrentie en de overgang van de paardentram op de elektrische tram. De 'Maatschappij Griendtsveen' verlegde daarop het accent in de bedrijfsvoering naar de brikettenfabrikage en ten dele naar het in cultuur brengen van verveende gronden voor agrarische doeleinden. Tevens wist de maatschappij door gedwongen winkelnering in de eigen

winkels in Griendtsveen aanvullende inkomsten te winnen. De maatschappij bleef tot 1944 in Griendtsveen actief, totdat de fabrieken en het station als gevolg van gevechten tijdens de Tweede Wereldoorlog verwoest werden.

De ruimtelijke ontwikkeling van de peellkolonie Griendtsveen hing nauw samen met de commerciële expansie van de 'Maatschappij Griendtsveen'. De eerste bouwactiviteiten te Griendtsveen bestonden uit het graven van kanaaltjes, aansluitende op de Helenavaart, ter ontsluiting van

de 'wijken', waar het veen afgegraven werd. Tevens werd, als een van de eerste gebouwen in Griendtsveen, een turfstrooiselfabriek aan de Helenavaart gebouwd. Aan de Helenavaart werden in 1885 acht arbeiderswoningen gebouwd, ook wel bekend als de 'oude kazerne'.

Door het commerciële succes van de vervening en de daarmee gepaard gaande bevolkingsgroei van Griendtsveen, kwam er een steeds grotere behoefte aan woningen en voorzieningen. In 1900, vijftien jaar na de aankoop van de woeste peellgrond, bedroeg het aantal vaste

bewoners van Griendtsveen 633. In een druk jaar kwamen daar nog eens 500 tot 1000 seizoenarbeiders bij. Deze werden over het algemeen gehuisvest in barakken of tenten op het veld.

Langs het spoor verrezen nieuwe fabrieken, waaronder een briketten-fabriek, en langs de Helenavaart werden achtereenvolgens een kerk, café, winkel annex school, een klooster en een kleine marechausseekazerne gebouwd. Deze laatste was nodig om – vooral in het hoogseizoen – de orde te kunnen handhaven.

Toen eenmaal de familie Van de Griendt besloten had zelf in Griendtsveen te gaan wonen, werd de kern snel uitgebreid. De bouw en ruimtelijke dispositie van hun eigen villa ('Villa Sphagnum'), stafwoningen ('Villa Erica' en de 'Twaalf Apostelen'), arbeiderswoningen (de 'Nieuwe Kazerne') en keten voor seizoenarbeiders in het veld zouden gezien kunnen worden als de ruimtelijke neerslag van de sociale stratificatie van Griendtsveen. Hoe belangrijker de positie was, die men binnen de 'Maatschappij Griendtsveen' bekleedde, des te groter de woning en de daarbij behorende grond was.

Het lijkt waarschijnlijk dat het stedenbouwkundig plan door de familie Van de Griendt geconcipeerd is. Een belangrijke basis voor het plan waren de reeds voor de vervening aangelegde rechte wegen en vaarten.

In een kort tijdsbestek van een aantal jaren werden vervolgens enkele winkels, een verenigingsgebouw en een schaftlokaal gebouwd. In 1900 werden tevens een boerderij, met een koestal en een zuivelfabriekje, opgericht. Het kadastraal minuutplan uit 1899 (fotobijlage, afb. 2) en de ruimtelijke schets uit 1900 (fotobijlage, afb. 3) laten de groei in die jaren, volgens een vooropgezet ruimtelijk plan, duidelijk zien. Ondanks het feit dat Griendtsveen tot 1944 een station heeft gekend, heeft de ruimtelijke ontwikkeling van de kern zich niet op de spoorlijn georiënteerd, met uitzondering van de inmiddels verdwenen bedrijfsbebouwing.

In 1962 werd nagenoeg het hele dorp Griendtsveen aan de gemeente Horst overgedragen. Gedurende de daarop volgende jaren heeft de gemeente Horst diverse oude woningen laten slopen, met name is er een aantal landarbeiderswoningen aan de Kanaalweg verdwenen. De zogenaamde 'oude kazerne' en drie van de 'Twaalf Apostelen' werden door nieuwbouw vervangen. De 'nieuwe kazerne' werd onbewoonbaar verklaard en als varkensstal in gebruik genomen. Onlangs is deze weer tot een tiental woningen gerenoveerd. Nieuwbouw op tot

dusver onbebouwd gebleven gronden heeft sinds 1965 plaats gevonden aan de Pastoor Hendriksstraat (fotobijlage, afb. 4).

De ruimtelijke structuur van Griendtsveen is echter met uitzondering van laatstgenoemde ontwikkeling in hoofdopzet nagenoeg onveranderd gebleven. De verveende gronden ten zuiden van de kern ('Mariapeel') werden voor een belangrijk deel tot staatsnatuurmonument aangewezen.

Huidig ruimtelijk karakter

De historische kern van Griendtsveen bestaat uit het driehoekige gebied dat begrensd wordt door de spoorlijn Eindhoven-Venlo aan de noordzijde, de Helenavaart aan de westzijde en het kanaal van Griendtsveen aan de zuid-oostzijde.

Binnen de kern is een vijftal gebieden te onderscheiden met een enigszins verschillend karakter, die min of meer overeenkomen met de onderscheiden ontwikkelingsfasen.

In de eerste plaats het oudste deel van de nederzetting, de lintbebouwing langs de Helenaveenseweg en de Helenavaart. De vroegere concentratie van gemeenschappelijke voorzieningen is thans alleen nog in de bebouwing herkenbaar; slechts de kerk en het café hebben hun oorspronkelijke functie behouden. Het ten oosten daarvan gelegen landgoed Sphagnum met de centraal gelegen villa vormt in ruimtelijk opzicht eveneens een geheel, evenals de reeds eerder genoemde rechthoekige, planmatige uitleg de 'Twaalf Apostelen'. De oostelijke punt van de nederzetting wordt gekenmerkt door een open lintbebouwing in een naar buiten toe afnemende bebouwingsdichtheid. Het verbindende element wordt gevormd door het rechtlijnige, met de vervening samenhangende patroon van waterlopen en wegen. De recent aangelegde Pastoor Hendriksstraat, met rond een plantsoen gegroepeerde blokjes eengezinswoningen wijkt qua ligging, verkavelingspatroon en bebouwingsbeeld sterk af van de historische karakteristiek en moet dan ook als een aantasting van de oorspronkelijke nederzettingsstructuur worden aangemerkt.

Het beeld van de lintbebouwing langs de Helenavaart wordt gekenmerkt door op min of meer korte afstand van elkaar gelegen panden, verschillend van karakter, waarbij een aantal nog herinneren aan de oorspronkelijke functie (school, schoolmeesterswoning, klooster, postkantoor en gendarmerie), met als bijzonder element de centraal gelegen St. Barbarakerk met bijbehorende pastorie.

De ruime aanleg rond de voormalige directeurswoning wordt gedomineerd

door de centraal gelegen witte villa Sphagnum en de eveneens witte maar meer terzijde gelegen kleinere villa Erica. Beide liggen in het groen verscholen, villa Sphagnum wordt daarbij omringd door een vijver met boombeplanting erlangs. Ook de uit 1901 daterende boerderij met bijgebouwen maakt deel uit van deze aanleg.

Van de oorspronkelijk twaalf 'Apostelen' zijn er thans nog negen aanwezig. In de jaren zestig zijn er twee vervangen door elk een blokje van twee woningen in twee bouwlagen. Eén is meer recent vervangen door een moderne, en vooral grote particuliere woning, waarbij tevens een aanzienlijke beplanting in de tuin is aangelegd. Ondanks deze aantastingen en tevens de kleine aan- en bijbouwen van de 'Apostelen' is het oorspronkelijke karakter ervan nog goed herkenbaar. Zij worden gekenmerkt door op de engelse 'cottagestijl' geïnspireerde vormgeving, met bewerkte houten gootlijsten, windwieren en luiken en een situering, in regelmatig patroon. De openheid en het semi-agrarische karakter van de erven behorende bij de 'Apostelen' en van de grasstrook tussen die aan de Ericaweg en die aan de Apostelweg is karakteristiek te noemen, de eerder genoemde aanzienlijke tuinbeplanting bij Ericaweg 2 wijkt hier wezenlijk van af.

Andere karakteristieke panden zijn de voormalige herberg en de tot woningen omgebouwde nieuwe kazerne aan de Lavendellaan, alsmede de tot woongemeenschap omgebouwde voormalige turf fabriek langs het spoor.

Voor het overige wordt de verspreide bebouwing gekenmerkt door een zeer sobere architectuur in één bouwlaag onder een met donkere pannen gedekt zadeldak, waarbij de donkere baksteen, de eenvoudige rechthoekige plattegrond en de naar verhouding kleine gevelopeningen kenmerkend zijn. De ruime, overwegend als moestuinen in gebruik zijnde erven, de overige als bouw- of weiland gebruikte gronden, de kanalen en de voor een deel onverharde wegen, vrijwel alle voorzien van een eenvoudige laanbeplanting, resulteren in een uniek landelijk karakter waarin de maatschappelijke en ruimtelijk-functionele ontwikkeling en hiërarchie nog goed herkenbaar zijn. Sommige doorgaande wegen hebben een passende asfaltverharding gekregen die geleidelijk overgaat in de zachte berm. Andere belangrijke en karakteristieke elementen zijn de nog resterende ijzeren ophaalbruggen.

Door de consequente boombeplanting langs lanen en vaarten heeft de kern een zekere beslotenheid. Ook kenmerkend is echter dat op de over

het algemeen relatief grote percelen, met nagenoeg altijd vrijstaande bebouwing, meestal geen sprake is van opgaand groen, zodat met uitzondering van enkele villa's, er vanaf de openbare weg juist een goed doorzicht mogelijk is.

Binnen de kern is geen duidelijk centrum aan te wijzen. Centrale ruimten worden evenwel gevormd bij de kruising tussen Lavendellaan en Apostelweg en bij de brug over de Helenavaart ter hoogte van de St. Barbarakerk.

Te beschermen gebied

Bij de bescherming van het dorpsgezicht Griendtsveen ligt het accent op de gave historische ruimtelijke structuur en het nog voor een belangrijk deel historische bebouwingsbeeld van de kern. De spoorlijn en de vaarten vormen een duidelijke, zowel fysieke als historische begrenzing van de kern.

Het beschermde gebied wordt aan de noordzijde begrensd door de spoorlijn van Eindhoven naar Venlo, aan de westzijde door de Helenavaart en aan de zuid-oostzijde door het Kanaal van Griendtsveen. Langs de kanalen is een strook grond met bebouwing aan de overzijde, vanuit de kern gezien, meegenomen. De exacte begrenzing van het dorpsgezicht is weergegeven op kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nummer 342).

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden vastgesteld of herzien. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Wen, W. en Gerwen, T. van.
Menschen in de Peel. Den Bosch, 1978.

Pouls, J.
Peelkolonie Griendtsveen, s.l., 1982.

Zonneveld, J.I.S.
Tussen de bergen en de zee. Utrecht, 1977.

Gemeente Horst. Woningbouw in Griendtsveen. Horst, 1981.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stedenbouwkundig onderzoek:
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Foto's:

- Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (afb. 1, 2, 3, 4, 5);
- Topografische Dienst, Emmen (omslag).

Kaart en illustraties in de tekst:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Verkoopprijs f 10,-.

Deze publikatie is schriftelijk of telefonisch te bestellen bij het Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer of ISBN 90 346 1486 7.

Druk:
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

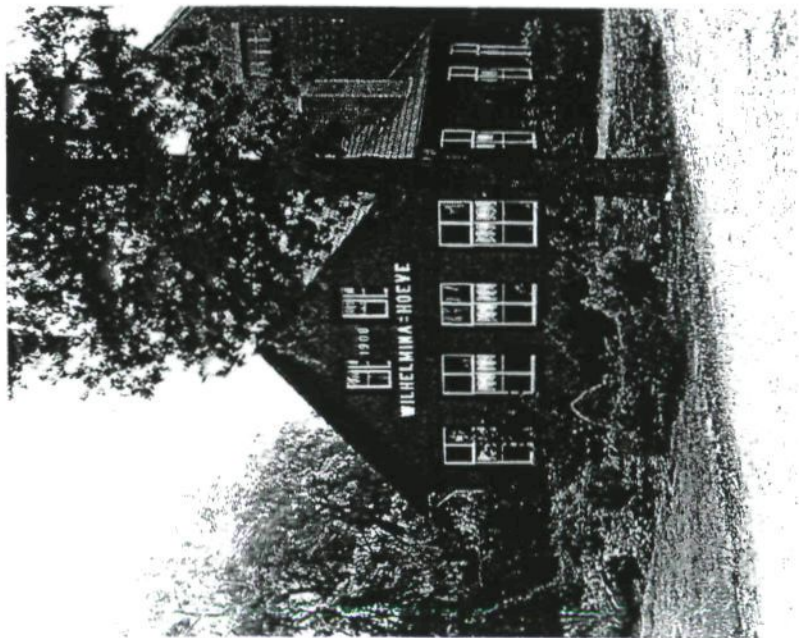
Datum in procedure: 19-09-1997
Datum aanwijzing: 09-05-2000

Erratum: ja

TOELICHTING

bij het besluit tot aanwijzing van
het beschermde dorpsgezicht **Helenaveen**,
gemeente Deurne (Noord-Brabant)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Wilhelminahoeve Helenaveen

Errata

- Aardbeistraat moet zijn: Aardbeiweg
- blz. 4, 1^e kolom, 4^e regel: "aan aan", eenmaal 'aan' weg
- blz. 6, 1^e kolom, 2^e alinea, regel 5: "parallel aan" moet zijn: loodrecht op

Helenaveen

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en de *minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer* zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet op de Ruimtelijke Ordening vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 300 beschermde stads- en dorpsgezichten, met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit om Helena-veen als beschermd dorpsgezicht aan te wijzen vloeit voort uit die inventarisatie.

Inleiding

Het kerkdorp Helenaveen is in het zuidoosten van de gemeente Deurne gesitueerd, in het Noordbrabantse deel van De Peel, en grenst aan de zuidelijke en oostelijke zijde aan Limburg. Deze voormalige veenkolonie ligt aan de noordelijke, oostelijke en westelijke zijde ingebed in de natuurreservaten Deurnesche Peel en Mariapeel, beide gedeeltelijk verveende en ontgonnen hoogveengebieden.

Het huidige kerkdorp is ontstaan als veenontginningsnederzetting in het midden van de negentiende eeuw. Initiatiefnemers zijn de Bossche gebroeders Jan en Nicolaas van de Griendt geweest. In de ruimtelijke opbouw en de economische opzet is de voormalige veenkolonie een duidelijk voorbeeld van een 'company-town', die tot voor kort geleid werd door de Maatschappij Helenaveen. De ontwikkeling van de kolonie is niet, zoals in het nabijgelegen Griendtsveen, uitsluitend gericht geweest op de veenderij. Door grootschalige grondverbetering trachtte men een landbouw-cultuur op te starten, waarbij dankbaar gebruik werd gemaakt van het ruimtelijke stramien, ontstaan door de veenwinning. De verschillende fasen in de ontwikkeling van de particuliere kolonie Helenaveen hebben hun sporen nagelaten in duidelijk afgebakende 'buurten', die thans nog herkenbaar zijn.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog is een deel van het centrum van de nederzetting verwoest, waardoor plaatselijk de historische karakteristiek is aangetast. Op deze plaats is homogene architectuur in zogenaamde 'wederopbouw'-stijl verzeen. De open aanblik van de ontginningen direct ten oosten en westen van het bebouwde lint veranderde door de

kassenbouw in het zuidelijk deel van de kolonie. De glastuinbouw is voornamelijk gegroeid in de jaren 1960-1990, maar haar wortels liggen in de jaren '30. Ondanks deze grootschalige kassenbouw is de historische ruimtelijke structuur van dit deel van het gezicht sinds 1900 slechts matig gewijzigd.

Helenaveen is het oudste voorbeeld van een planmatige particuliere veenontginning in zuid-Nederland. Meer dan in het naburige Griendtsveen zijn de ruimtelijke karakteristieken van de veenaafgraving en -ontginning gaaf bewaard gebleven. De verschillende ontwikkelingsfasen na 1870 hebben waardevolle sporen nagelaten. Dit gegeven vormt de aanleiding tot de aanwijzing van Helenaveen tot beschermd dorpsgezicht.

Ontwikkelingsschets

Helenaveen is gelegen op het deel van De Peel dat geologisch als de Peelhorst bekend staat. Deze door breuken doorsneden, hoog gelegen zandrug scheidt twee geologische depressies: de westelijke Centrale Slenk en de oostelijke Slenk van Venlo. Doordat de afwatering op de Peelhorst na de laatste ijstijd sterk verslechterde, kon zich tijdens het Holoceen een dikke veenlaag vormen. Dit complex van hoogvenen en moerasvenen strekte zich tot de negentiende eeuw uit van Grave tot Weert. De plaatselijke bevolking kende de venen als 'Pelen' en gebruikte ze slechts extensief. In de Middeleeuwen werden aan de randen kleine stukken heide ontgonnen tot bouw- en graasland, terwijl de bevolking vaak het recht kreeg veenputten te graven voor de winning van turf. In de houtarme streek was turf de voornaamste brandstof, die ook in de Brabantse en Hollandse steden verkocht werd. Reeds in de achttiende eeuw werden plannen gesmeed om tot een grootschalige planmatige afgraving van turf te komen, doch pas vanaf het midden van de negentiende eeuw slaagden particuliere ondernemers er in de terughoudende lokale overheden te interesseren voor verpachting, dan wel verkoop van veengronden.

De militair-topografische kaart uitgegeven in 1855 en gemaakt op grond van een verkenning in 1837-1842 roept ter plaatse van Helenaveen nog het beeld op van een maagdelijke leegte, die zelfs niet doorsneden wordt door enig karrespoor of zandpad (zie kaart 1). Fabrikant G.J.W. Carp uit Zaltbommel had negen jaar eerder een verzoek gericht aan de gemeente Deurne om een deel van deze gronden aan hem te verkopen, met het oog op vervening. De gemeente, die weinig vertrouwen had in de onder-

neming, was bang voor een aanslag op de armenkas en wees het verzoek af. Jan van de Griendt, aannemer voor Rijkswaterstaat, steenbakker en koopman, lukte het in 1853 wel gronden van de gemeente aan te kopen. Door het bevaarbaar maken van de Noordervaart (planning 1852, uitvoering 1853-1854), een zaak waarbij hij nauw betrokken was, zag Van de Griendt mogelijkheden om de dikste veenlagen in de gemeente Deurne (ter plaatse van het latere Helenaveen) per schip te ontsluiten en de aldaar te winnen brandstof via de Zuid-Willemsvaart (1821-1826) bij zijn steenfabriek te Driel af te leveren. Tevens was Van de Griendt nauw betrokken bij de aanleg van de spoorlijn Helmond - Venlo (1846-1866), die aan de noordelijke zijde van het te verkrijgen concessiegebied was getraceerd. Na de belofte van de firmanten Van de Griendt en Carp de gemeente op geen enkele wijze overlast te bezorgen werd bij raadsbesluit van 30 maart 1853 610 ha van de beste veengrond verkocht. In 1855, toen het succes van de onderneming reeds gebleken was, wilde de gemeente Deurne echter geen gronden meer verkopen. Van de gemeente Horst wist Van de Griendt echter nog 300 ha in eigendom te verkrijgen (de Driehonderd Bunders, gelegen tegen Griendtsveen).

Het uitzicht op werk bracht velen naar de nieuwe kolonie. In eerste instantie waren dat, conform de herkomst van het leidinggevend personeel, voornamelijk noord-Nederlanders en Duitsers, die vanwege hun ervaring de voorkeur genoten. De diversiteit van de grotendeels niet katholieke bevolking, maar ook het voor de gemeente onverwacht grote succes van de onderneming (tussen 1853 en 1857 werd elk jaar een dividend tussen de 10% en 15% uitgekeerd), maakte het de gebroeders Van de Griendt niet gemakkelijker om met de lokale autoriteiten samen te werken. Vanaf het prille begin heeft de gemeente wantrouwend

tegenover de onderneming gestaan. Door de grote afstand tussen de nederzetting en Deurne kon de gemeente ook het ontsluitingsprobleem niet naar de wens van Van de Griendt oplossen, hetgeen uiteindelijk geleid heeft tot enkele pogingen onder leiding van de Maatschappij om de kolonie bestuurlijk af te scheiden van de gemeente Deurne.

De planmatige opzet van de kolonie duidt er op dat men van meet af een duidelijk inzicht heeft gehad in de ontwikkeling van de vervening in het gehele gebied. De vervening van het zuidelijk deel van de kolonie is geschied volgens een plan van de ingenieur van Rijkswaterstaat L.A. Reuvens, daterende uit 1853. Een belangrijke voorwaarde van Gedeputeerde Staten bij de exploitatie van de kolonie was de handhaving van een juiste waterpassing, waarvoor de hulp van Rijkswaterstaat werd ingeroepen. Een belangrijke rol in de afwatering speelde de Helenavaart, een verbindingskanaal van bijna acht kilometer, dat nog in 1853 naar de Noordervaart werd gegraven. Na ca. 1865, toen de vervening ook in de noordelijk van de huidige nederzetting gelegen terreinen een aanvang nam, werd de Helenavaart in noordelijke richting doorgetrokken tot de spoorlijn Eindhoven-Venlo (1866).

De arbeiders van de succesvolle vervening werden in eerste instantie gehuisvest in uiterst eenvoudige hutten, die onder meer gebouwd werden op de plaats waar de turf op schepen werd overgeladen, aan de kop van de Helenavaart. Voor de beter betaalde werknemers werden een zevental bakstenen huizen van de eenvoudigste soort gebouwd. Deze stonden aan de Helenavaart. In 1856 telde men er reeds 56 huizen, waarin 185 inwoners leefden. Op enkele panden (waaronder een bakkerij, timmerwinkel en herberg) na waren de meeste woonhuizen van plaggen en stro gebouwd: het dorp stond lokaal bekend als het 'strooien dorp'. In

1860, in welk jaar de scheepswerf op de westelijke kade van de Helenavaart werd geopend, telde de gemeenschap 266 inwoners. Dit aantal bedroeg in 1868 reeds 330. Het isolement van de paternalistische gemeenschap bespoedigde de vestiging van gemeenschappelijke voorzieningen door de N.V. Maatschappij Helenaveen: Helenaveen werd een rectoraat, gewijd aan St. Willibrordus en de eerste katholieke noodkerk, met pastorie aan de Helenavaart in het uiterste zuiden van de kolonie gesitueerd, opende in 1857 de deuren. In 1864 volgde een kleine school. Het R.K. kerkhof, dat de Maatschappij in 1859 aan had laten leggen (op een lapje grond buiten het concessiegebied) werd in 1874 overgedragen aan het kerkbestuur.

In 1874 telden de ambtenaren van de gemeente Deurne in de kolonie 74 panden, waarin 432 inwoners gehuisvest waren. Het ging de veenderij voor de wind en gevolg was dat de tijdelijke hutten steeds vaker door stenen huizen werden vervangen, soms in de vorm van 'kazernes' van vier tot zes woonhuizen, maar merendeels vrijstaand of twee-onder-een-kap. Omstreeks 1875 werd zowel aan de oostelijke als aan de westelijke zijde van de vaart gebouwd. Opvallend is dat -conform verveningen in het noorden van Nederland- de nederzetting de typische vorm van een veenkolonie heeft gekregen. Het is waarschijnlijk dat de familie Van de Griendt intensieve contacten had met veenderijen in noordoost Nederland en Duitsland, waar men later ook eigen bedrijven opende. Nederzettingsvorm en systematische opzet van het veenlandschap wijzen op Groningse invloeden, met name uit Dedemsvaart.

Het dorp heeft een betrekkelijk regelmatige structuur, die zijn oorsprong vindt in de oudste structuur van de afgewaterde en ontgonnen veen-

gronden. De centrale noord-zuid lopende as wordt gevormd door de Helenavaart met de voormalige jaagpaden. Het zwaartepunt van het langgerekte bebouwingslint ligt in de as tussen de noordelijke Hervormde kerk annex predikantenwoning en de zuidelijke directeursvilla, alle uit 1867. Met de doordachte plaatsing van deze dominante gebouwen is de strakke onderlegger stedenbouwkundig nog benadrukt. De hiërarchie op de sociaal-economische ladder wordt geïllustreerd door de positionering van directeursvilla en (qua opzet identieke) predikantenwoning: door de symmetrische situering is in de as van de Helenavaart een zichtas tussen deze twee gebouwen ontstaan. Aan de westelijke zijde van de vaart ontstonden bij de katholieke kerk een pastorie, klooster en school. Uit omstreeks 1875 dateren tevens de oudste eenlaags opzichters- en schipperswoningen. Deze liggen in de kom van het dorp, aan de Helenavaart, tussen de dominanten.

Ook werden vanaf ca. 1875 zowel ten oosten als ten westen van de Helenavaart enkele korte zijstraten bebouwd met landarbeiderswoningen en kleine boerderijen. Deze straten zijn aangelegd op de telkens haaks op de Helenavaart aangelegde zijvaarten. De exploitatie van het zwartveen leidde zo tot de vorming van een typisch veenkoloniale structuur, die niet alleen ten grondslag ligt aan het rond de nederzetting gelegen landschap, maar ook de 'onderlegger' vormt van de nederzetting zelf.

De exploitatie van de kolonie werd na 1858 uitgevoerd door de speciaal voor dit doel opgerichte 'Naamloze Vennootschap Maatschappij tot Ontginning en Verveening der Peel, genaamd Helenaveen', naar de vrouw van Jan van de Griendt. De meerderheid van de aandelen van de Maatschappij was in handen van de drie initiatiefnemers van de ontginning. Door de oprichting van de Maatschappij, de oudste Nederlandse

veenmaatschappij, hoopte men in de toegenomen kapitaalbehoefte te voorzien. Naast vervening streefde de Maatschappij de cultivatie en bebouwing van de gronden na. Door de tussenliggende, verveende en afgegraven, globaal blokvormige percelen voor de landbouw te bestemmen, hoopten zij het rendement van de kolonie te optimaliseren en de toekomst van deze afgelegen samenleving veilig te stellen. Tevens zou zich zo een vaste arbeiderskern ontwikkelen.

Op de afgegraven gronden heeft de Maatschappij gepoogd grootschalige monoculturen te starten, zoals de teelt van boekweit en tabak. Daartoe werden omstreeks 1870 aan zijstraten, haaks op de Helenavaart, schuren en boerderijen gebouwd. Opvallend zijn de grote tabaksschuren aan de Geldersestraat. Velen uit het Land van Maas en Waal werden agetrokken om deze monocultuur tot een succes te maken, maar mede onder invloed van de concurrentie uit Nederlands-Indië faalde de onderneming. Toch werd bijvoorbeeld in 1875 reeds 15.000 kg tabak geproduceerd. Ook werd toen gepoogd de fruitteelt van de grond te krijgen, door een 2 ha grote, zogenaamde 'Westlandse' tuin met fruitbomen aan te leggen. Eerder, in 1870, hadden de aandeelhouders van de Maatschappij een plan getorpedeerd van één van de directeurs, om een beetwortelsuikerfabriek op te starten. In een poging de tuinbouw nieuwe impulsen te geven werd een aantal tuinbouwers uit Roelofsarendsveen (Zuid-Holland) onder gunstige voorwaarden land aangeboden.

Na 1880 kwam de nadruk meer te liggen op de winning van grauwwveen, dat voornamelijk werd gebruikt voor de turfstrooiselproductie. De Maatschappij, die verkoopkantoren had in Rotterdam, Gouda, Brielle, Dordrecht, Tiel, Heusden, Waalwijk en 's-Hertogenbosch, zette steeds meer

turf af bij de steenfabrieken langs de Waal, maar ook in Engeland. Door de turfstrooiselproduktie werd voortaan ook de bonkveenlaag gebruikt, waardoor uitsluitend het pleistocene zand achterbleef. Ook op de reeds eerder ontgonnen gronden werd aan het einde van de 19de eeuw het achtergebleven grauwwveen, dat was vermengd met de zandgrond, afgevoerd. Dit had een negatieve invloed op de ontwikkeling van de landbouw. De exploitatie van dit grauwwveen ten behoeve van turfstrooisel leidde tot een tweede fase in de ontwikkeling. De bouw van de turfstrooiselfabriek (1881) direct ten noorden van de nederzetting bracht een grotere welvaart en leidde tot de nieuwbouw van de katholieke kerk (1882) met klooster (Zusters van Liefde, Veghel), op een terrein, geschonken door de Maatschappij. In 1882 telde de kolonie 502 inwoners. Negen jaar later werd het rectoraat tot een zelfstandige parochie verheven. De hervormde parochie was reeds in 1870 onafhankelijk van Deurne geworden.

De ten noorden van de nederzetting gelegen, uitgestrekte voormalige turfontginningen, werden in de periode 1880-1900 naar Noordnederlands voorbeeld ontgonnen. Haaks op de Helenavaart waren reeds eerder, omstreeks 1855, een groot aantal wijken conform het drietandsysteem aangelegd, waarbij een drietal wijken uitkomt op een parallel aan de Helenavaart gegraven zijkanaal, dat in directe verbinding staat met de hoofdvaart. De turf kon zo per schip worden afgevoerd. Het systeem van drietandvaarten bracht onder meer als voordeel met zich mee, dat er belangrijk minder bruggen langs en over de Helenavaart hoefden te worden gebouwd.

Jozef en Eduard van de Griendt, die Jan en Nicolaas omstreeks 1880

hadden opgevolgd, kwamen in 1884 in conflict met de aandeelhouders van de Maatschappij. Oorzaak was het beleid van de Maatschappij, waarin sterke nadruk werd gelegd op de exploitatie van de gronden na het afgraven van het veen. Ontginning van het veen, vervoer en verkoop van de turf, cultivering en bebouwing van de gronden; alles lag in de handen van dezelfde Maatschappij, hetgeen volgens de aandeelhouders nadelige gevolgen had. Men pleitte voor inkrimping van de activiteiten en de toelating van andere zelfstandige bedrijven in de kolonie. Toen na 1880 de dividenden sterk daalden en zelfs verlies werd geleden, brak de bom. In 1885 leidden heimelijk gevoerde onderhandelingen tussen de Van de Griendt's en de gemeente Horst tot de aankoop van 410 ha en werd Griendtsveen gesticht, waar de eigenaars zich uitsluitend zou toeleggen op de vervening. Tegelijkertijd gaven de Van de Griendt's hun directeurschappen bij de Maatschappij Helenaveen op. Tussen de beide maatschappijen is het nooit meer goed gekomen.

De exploitatie van het veen te Horst door de 'N.V. Maatschappij tot exploitatie van veengronden en andere onroerende goederen, genaamd Griendtsveen', was zeer succesvol. In 1889 werd, onder invloed van de gestegen prijzen van brandstof, te Helenaveen 175.000 kubieke meter grauwwveen afgegraven, tegen 555.000 kuub te Griendtsveen. 1893 was een topjaar voor de turfwinning. Te Helenaveen werd 250.000 kubieke meter veen gewonnen, hetgeen betekent dat 25 ha werd afgegraven. De persoonlijke bezetting in de veenwinning bedroeg in dat jaar ca. 350 personen. Bij de halte Helenaveen aan de spoorlijn Eindhoven-Venlo werd een tweede turfstrooiselfabriek geopend.

Na 1902 liep onder invloed van de kolenwinning de vraag naar turf sterk terug. De economische vooruitzichten van de Maatschappij waren

somber. Koning Willem III, beschermheer van de Maatschappij Helena-veen, had in 1889 een thans nog bestaand fonds, groot f 31.000,-, opgericht om de vaste arbeiders en pachters van de Maatschappij, die door de karige oogsten massaal in financiële moeilijkheden verkeerden, bij te staan. Tevens werden uit het fonds de akker- en tuinbouw gestimuleerd, werden laanbeplantingen aangelegd, gemeenschappelijke voorzieningen betaald en een grote boomgaard aangeplant. Ook nam men zich voor arbeiderswoningen te financieren. Dit voornemen is blijven steken bij de bouw van een zestal woonhuizen, voor het grootste deel gelegen langs de Koolweg. De woningen werden nog vóór 1940 alle aan de Maatschappij verkocht en zijn thans in handen van particulieren en sterk verbouwd. Overigens heeft de turfstrooiselindustrie nooit geleid tot de bouw van grote aantallen arbeiderswoningen, daar men hoofdzakelijk seizoensarbeiders in dienst had (maart-juli). Indien deze arbeiders niet uit de directe omgeving van de kolonie afkomstig waren, werden ze groepsgewijze gehuisvest in eenvoudige houten keten, die dicht bij het turfveld, buiten het dorpscentrum, werden gebouwd. Door de massale turfstrooiselwinning was in 1910 het grauwwveen volledig verdwenen. In 1912 werd de fabriek gesloten.

Hoewel de landbouw de voornaamste bron van inkomsten was, liep omstreeks 1905 de werkeloosheid op en was er sprake van toenemende armoede. De Maatschappij zocht naar nieuwe vormen van inkomsten en richtte zich andermaal, zoals omstreeks 1870, op de grootschalige ontginning van afgegraven veengronden ten behoeve van de landbouw. De agrarische produktie kreeg omstreeks 1905 een nieuwe impuls, onder meer door investeringen uit het Koning Willem III-fonds. Zo steunde het fonds de bouw tussen 1908 en 1913 van een vijftal zeer grote 'konings-

hoeven' (Wilhelminahoeve, Hendrikhoeve, Emmahoeve, Julianahoeve, Willem III hoeve) langs de Helenavaart. Voor de exploitatie van deze, naar Noordnederlands model gebouwde boerderijen, werden door de Maatschappij protestantse boeren aangetrokken, waar men meer vertrouwen in had dan de kleinschalig werkende zandboertjes uit de omgeving. De Maatschappij had geleerd van de mislukte monocultuur-experimenten van kort vóór 1880: op de thans met straatslijk en beer uit de steden verbeterde gronden werden melk- en kaasproducerende bedrijven gesticht, hetgeen aan de boerderijtypen, met hun ruime stallen en kaaskelders, goed is af te lezen. Men overwoog zelfs de stichting van een coöperatieve zuivelfabriek. Dit initiatief werd door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog niet uitgevoerd. Dichter bij het dorpscentrum bouwde de Maatschappij, aan de Soemeersingel, een vijftiental landarbeiderswoningen. Zo ontstond langs de Helenavaart aan de Soemeersingel en Kaasweg een langgerekte lintbebouwing met afwisselend boerderijen en keuterijen, waar tussen een enkel voormalig jachthuis (ca. 1900) staat, dat door een particulier gepacht werd. Omstreeks 1930 liet de N.C.B. een magazijn voor de opslag van eieren bouwen aan de Soemeersingel.

Ook bij deze jongste ontginningen (1910-1920) werd gebruik gemaakt van het raster van vaarten en wegen, dat tijdens de veenafravingen (1880-1910) tot stand was gekomen. De veenkoloniale structuur vormt, zoals gezegd, de onderlegger van het latere agrarische produktielandschap, inclusief de bebouwing. De agrarische exploitatie met grootschalige intensieve veeteelt was voor de Maatschappij redelijk succesvol. In 1913 werd 140 ha van de gemeente Helden voor 'medegebruik' verworven, in 1918 gevolgd door de pacht van 600 ha van de gemeente Sevenum. De tijdelijk sterk toegenomen vraag naar turf nam na 1918 even

plots weer af. De velden te Sevenum zijn daarom maar gedeeltelijk verveend. Tot een systematische ontginning (zoals westelijk van de Helenavaart en in de Driehonderd Bunders), is het hier niet gekomen. Dientengevolge is in deze gebieden geen agrarische bebouwing ontstaan. Ook de aanleg van een ontsluitingskanaal, zoals bedongen door de gemeente Horst bij de verkoop van de gronden, vond geen doorgang. Het resultaat van veenwinning en ontginning is te zien op kaart 2, die op basis van een verkenning in 1892 en herziening in 1913 en 1914 is gebaseerd.

Gedurende de eerste decennia van de twintigste eeuw veranderde er in de dorpskom weinig: afgezien van de bouw van enkele vrijstaande pachtkeuterijen langs de zijstraten en -vaarten, werd alleen, in de as van de Geldersestraat, aan de Soemeersingel een nieuw kantoor voor de Maatschappij gebouwd.

In 1919 brak ten gevolge van de slechte leefomstandigheden een algemeen oproer uit, culminerend in de 'Grote Peelstaking'. In 1925, toen de Maatschappij ten gevolge van de steeds slechter wordende prijzen voor brandturf aan de rand van de financiële afgrond stond, werd besloten om zich eenzijdig op de tuinbouw en akkerbouw te gaan richten. Het eigen landbouwbedrijf, alsmede de cultivering van de gronden in eigen beheer, moest worden stopgezet. Men richtte zich steeds meer op inkomsten uit pacht en huur.

Kort vóór 1940, toen de laatste restanten veen in het concessiegebied waren afgegraven, werd de exploitatie van de sterk op landbouw gerichte kolonie door de Maatschappij Helenaveen overgedragen aan de Gront-

mij. In tegenstelling tot het noordelijk deel van de kolonie, waar de intensieve veeteelt zich fors ontwikkelde, is in het zuidelijk deel van het dorp, waar een groot aantal kleine pachters boerde, na de Eerste Wereldoorlog de nadruk sterk komen te liggen op de glastuinbouw, in combinatie met het houden van enkele varkens en kippen. Door de oprichting van een coöperatieve tuinbouwvereniging in 1925 nam de ontwikkeling van deze bedrijfstak verder toe. Het Koning Willem III-fonds steunde in 1932-1933 de aanleg in de dorpskom, over de Helenavaart, van een vaste brug in de weg naar Helden. In 1939 werd de nederzetting aangesloten op het electriciteitsnet. Door het Departement van Defensie werd de ontsluiting van de Peel gedurende de jaren '30 tegengewerkt. De Peel werd beschouwd als een militaire barrière van belang, die nog versterkt werd door de aanleg van de Peel-Raamstelling. Langs de Helenavaart werden daartoe binnen het concessiegebied een tiental mitrailleurkazematten gebouwd. In mei 1940 zijn er geen gevechten van enige betekenis geweest. Wel werden verschillende huizen en schuren in het schootsveld door verbranding verwoest. door het opblazen van enkele bruggen en bomen trachtte men een eventuele opmars van de vijand te vertragen.

In 1944 lag de nederzetting lange tijd nabij de frontlinie. Dit heeft onder meer tot gevolg gehad dat de katholieke kerk verloren is gegaan, alsmede enkele kleinere panden in de naaste omgeving. In 1954 werd ten behoeve van de tuinbouwers in de kolonie, op een onbebouwd stuk grond tussen de beide kerken, een coöperatieve distributie- en opslagloods gebouwd. Tevens werden in dat jaar, met steun van de Maatschappij, door een zestal tuinders de eerste verwarmde kassen in gebruik genomen. Overigens bestond het inkomen van de Maatschappij na 1955 hoofdzakelijk uit de inning van huren, pachten, en de verkoop van kaphout. Men bewerk-

te geen eigen landerijen meer, maar beperkte de agrarische activiteiten tot het scharen van weidevee. Tegenover de 70 tuinders, die in 1960 in de kolonie een bedrijf (totaal 180 ha) hadden, stonden 'slechts' 18 boeren. Tekenend is dat 60% van de tuinders een bedrijf had dat kleiner was dan 3 ha, terwijl de boeren vrijwel allemaal hun bedrijf op meer dan 20 ha uitoefenden. Om meer grond voor de glastuinbouw ter beschikking te krijgen, werd in 1960 nog geadviseerd om nieuwe ontginningen te laten plegen. Dit zou moeten geschieden naar voorbeeld van de gemeente Emmen, waar door het gemeentelijk grondbedrijf de gronden werden ontgonnen en uitgegeven in erfpacht of met recht op koop. Het plan heeft echter geen doorgang gevonden. In 1965 was 896 ha grond in bezit van de Maatschappij, waarvan 14 ha voor eigen gebruik (voornamelijk weidegrondexploitatie) en 161 ha verpacht tuinland, 322 ha verpacht landbouw- en weidegrond. De overige 399 ha werden in beslag genomen door resterende woeste gronden en de infrastructuur. In 1970 wierp de schaalvergrotings-politiek van de Maatschappij vruchten af: er waren nog slechts zes grote boerenbedrijven over. Voor het eerst in 50 jaar werd er dividend aan de aandeelhouders uitgekeerd.

De na 1930 afzwakkende en bij het gemeentelijke gemiddelde achterblijvende bevolkingsgroei kreeg na 1945 nieuwe impulsen door de snel expanderende glastuinbouw. Dit heeft onder meer tot gevolg gehad dat ten noordwesten van de kruising van de Oude Peelstraat en de Soemeersingel een kleinschalige woonbuurt uit omstreeks 1975, bestaande uit enkele straten met voornamelijk vrijstaande en twee-onder-een-kap-woningen. Hiertoe werd de bouwgrond door de Maatschappij aan de gemeente Deurne verkocht.

In 1960 waren slechts 81 mannen buiten de landbouw werkzaam, waarvan maar 25 in de kolonie, deels in het onderontwikkelde winkelapparaat. Op de 840 inwoners telde men slechts 4 winkels. Door het Economisch Technologisch Instituut voor Noord-Brabant werd naar aanleiding van deze eenzijdige ontwikkeling voorspeld dat de "leefbaarheid er, voor zover dat niet nu reeds het geval is, in de toekomst in gevaar zal kunnen komen." Na 1960 kreeg het verenigingsleven een nieuwe impuls, doordat aan de kerkelijke splitsing in een protestants en een katholiek kamp langzaam een einde kwam.

In 1976 heeft de Staat de resterende 228 ha woeste gronden, waaronder de Karpervijver, aangekocht. Omstreeks 1985 is het gebied van de voormalige veenkolonie in eigendom gekomen van de A.M.E.V.. Deze verzekerings- en beleggingsmaatschappij is er toe overgegaan om een groot deel van de boerderijen, woonhuizen en de voormalige turfstrooifabriek aan particulieren te verkopen. De situatie uit 1996 is weergegeven op kaart 3.

Huidig ruimtelijk karakter

Ook heden ten dage biedt Helenaveen de aanblik van een systematisch ontgonnen veenkolonie. Het gebied heeft een langgerekte, noord-zuid gerichte vorm met als as de Helenavaart. Alle structuren zijn gericht op de door het concessiegebied gegraven hoofdvaart. Ook de belangrijkste bebouwing is hieraan geconcentreerd. Het ruimtelijke beeld van de veenkolonie wordt ook thans nog bepaald door de verschillende episoden in de historische ontwikkeling.

Van bijzonder belang is de ruimtelijke afbakening met de Mariapeel, die samenvalt met de oostgrens van het concessiegebied. Deze opvallende overgang naar de hoogveenrestanten, die ook met de grens van het te beschermen gezicht samenvalt, is een gevolg van de eeuwenoude aanwezigheid van een bestuurlijke grens ter plaatse, die thans voortbestaat als de provinciegrens. De verschillen in de landschappelijke opbouw over grote afstand illustreren hier een historisch-bestuurlijk gegeven.

De systematisch opgezette en heldere structuur van de kolonie dateert uit de beginfase van de nederzetting (1855-1880); de centrale vaart (Helenavaart) verbindt de deels volgens het drietandsysteem opgezette zijvaarten met de zuidelijke, buiten het concessiegebied gelegen Noordervaart. Met name ten westen van de Helenavaart is dit vaartensysteem goed in het landschap te herkennen. Ook de jaagpaden aan weerszijden van de Helenavaart zijn goed bewaard. Het pad aan oostelijke zijde is ook nu onverhard. Het westelijke jaagpad is tevens de hoofdverkeersweg in noord-zuid richting. Daar waar deze weg de Oude Peelstraat en, iets noordelijker, de Sevenumseweg kruist, is omstreeks 1865 het dorpscentrum ontstaan.

In de omgeving van het huidige dorpscentrum hadden de eerste ontginningen plaats. Het wegenpatroon getuigt daarvan; de wegen werden deels aangelegd op de zijvaarten, waarna de tussenliggende percelen voor de landbouw geschikt werden gemaakt. Door de dominante Helenavaart met annexen is een sterk hiërarchische structuur ontstaan, die zowel in als buiten de kom de ruimtelijke opbouw heeft bepaald. Een opvallend, ruimtelijk te ervaren element, is dat deze hoofdvaart boven het, door de vervening verlaagde, maaiveld ligt. Met duikers onder het kanaal wordt thans de afwatering verzorgd.

De karakteristieke laan- en vaartbeplantingen met eik benadrukken de veenkoloniale structuur. Ten gevolge van de systematische beplanting is in het zuidelijk deel van de kolonie een in kwadranten verdeeld coulissenlandschap ontstaan, dat zeker ten tijde van de ontginning, en in mindere mate ook nu nog, zich duidelijk onderscheidt van het open landschap. De beplanting geeft een besloten sfeer in de nederzetting en langs de Helenavaart. Tot na de Tweede Wereldoorlog, toen het omliggende landschap nog zeer open was, moet deze uitwerking nog sterker zijn geweest.

Van de oudste bebouwing resteert niets meer; de rieten en lemen hutten hadden een tijdelijk karakter. De oudere gebouwen die thans resteren staan alle in het dorpscentrum, dat eigenlijk niet meer is dan een lintbebouwing aan het kruispunt van straten. Alle gebouwen staan aan de brede Helenavaart, die het aanzien van de kom domineert. Opvallend is de zichtas, over de vaart, tussen de Hervormde kerk met predikantenwoning, en de directeursvilla. De beide kerkhoven werden op enige afstand van het dorp gesitueerd, buiten het concessiegebied, aan de Aardbeistraat.

Daar vormen ze opvallende verhogingen in het vlakke landschap, met een karakteristieke beplanting (onder meer rode beuk, haagbeuk).

In de tweede ontwikkelingsperiode (1880-1905) ontstond aan de noordelijke rand van het dorp, bij de te ontginnen turfvelen, een kleine uitbreiding, bestaande uit de turfstrooiselfabriek met enkele dienstwoningen. Deze bebouwing werd aan een zijvaart geconcentreerd. Zo'n eenvoudige ontwikkeling van een lineaire bebouwing aan een (voormalige) vaart of weg vond ook plaats langs de Geldersestraat, waar de Maatschappij droogschuren voor de tabaksteelt bouwde. De langgerekte schuren staan parallel langs de smalle straat en onderstrepen ook hier het beeld van een lineaire bebouwing op een rastervormige structuur.

Na 1900 werd de landbouw het voornaamste bestaansmiddel in de kolonie. Conform de eerdere ruimtelijke ontwikkelingen kwam langs de Helenavaart een lintbebouwing met boerderijen en keuterijen tot stand. Ook hier werd de ruimtelijke structuur van de eerdere vervening gerespecteerd. *De lange lintbebouwing is echter volgens een strakker stramien geordend.* De vele keuterijen zijn alle eenlaags onder zadeldak en staan vrijwel zonder uitzondering parallel aan de Helenavaart, waarbij men getracht heeft een uniforme rooilijn aan te houden. Vrijstaande en twee-onder-een-kap huizen komen afwisselend voor. Door hoofdvorm en plaatsing van deze keuterijen volgens een strakke opzet is hier, in samenspel met de consequent doorgevoerde laanbeplanting, een waardevol beeld ontstaan van ritmische bebouwing. Ter plaatse van de forse 'koningshoeven', alle gesitueerd bij een zijvaart, wordt dit beeld onderbroken. Door hun zorgvuldige groepering van de gebouwen passen deze boerderijen goed in het halfopen landschap.

Op een enkele plaats is de bebouwing na de Tweede Wereldoorlog verdicht, zowel langs de Soemeersingel als in de dorpskom. Door groot-schalige glastuinbouw is het beeld van de veenkoloniale structuur in het zuidelijk deel van het gebied plaatselijk visueel onduidelijk geworden. Een deel van de wegen is na 1950 met asfalt verhard, veelal op het oude profiel. In het gehele gebied komen nog smalle, onverharde wegen met laat-negentiende-eeuwse laanbeplanting voor.

Het beschermde dorpsgezicht heeft aan alle zijden duidelijke grenzen. Het binnen het dorpsgezicht gelegen open veenkoloniale landschap, in het noordelijke deel van het voormalige concessiegebied, wordt ruimtelijk afgebakend door de aangrenzende natuurgebieden Deurnesche- en Mariapeel. *Binnen het concessiegebied zijn de gronden vrijwel uitsluitend voor de landbouw bestemd.* Ze hebben daardoor een zeer open karakter. Onmiddellijk buiten de grens van het concessiegebied (en dus van het beschermde gezicht) zijn aan de westelijke, noordelijke en oostelijke zijde de thans begroeide Peel-resten gesitueerd. Door bosaanplant en -opschot op de gedeeltelijk afgegraven veengronden rond de kolonie is het aanzicht van het voorheen open landschap zeer veranderd. Binnen het concessiegebied zijn alleen de niet voor landbouw geschikte en daarom niet ontgonnen gronden, zoals bij het Soemeer, van opschot voorzien. In het zuiden onderscheidt het landschap zich duidelijk door de rastervormige wegenstructuur met de strakke laanbeplanting.

Nadere typering te beschermen waarden

Bij de bescherming van het dorpsgezicht Helenaveen ligt de nadruk op de zeer gave historische ruimtelijke structuur, zowel in de kern Helenaveen, als daarbuiten. De veenkoloniale achtergrond van het dorp en de, in tegenstelling tot Griendtsveen, direct na het afgraven van het veen consequent doorgevoerde ontginning tot landbouwgrond, hebben een ruimtelijk beeld doen ontstaan dat uniek is in zuid-Nederland.

Bijzonder belang heeft het gave bebouwingsbeeld, met name langs de Soemeersingel. De belangrijkste gebouwen (directeursvilla, cluster Hervormde kerk) staan in een duidelijke relatie met elkaar. Waardevol zijn ook de buiten de directe kern gelegen oudste ontginningsgronden ten oosten en westen van de Helenastraat. Deze kleine ontginningsboerderijen en vrijstaande woonhuizen aan de voormalige zijvaarten, illustreren, net als de tabaksschuren, de oudste geschiedenis van de kolonie. Het ensemble van turfstrooiselfabriek en dienstwoningen, gelegen ten noorden en zuiden van de Rector Nuytsstraat, zijn representatief voor de fase 1880-1900.

Van groot belang voor het ruimtelijke beeld zijn de grote ontginningsboerderijen langs de Helenavaart. Op regelmatige afstand van elkaar geplaatst, markeren ze door hun situering, elk aan de kop van een drietand, het vaartensysteem. Tevens zijn ze van belang voor de beleving van de open ruimte aldaar. Ook de kleinere keuterijen en woonhuizen langs de Soemeersingel zijn van belang in relatie tot de beleving van de veenkoloniale structuur.

Van belang is het handhaven van de resterende open ruimten in het zuidelijk deel van het gebied, in het bijzonder tussen Kruisbesweg / Geldersestraat, in de directe omgeving van Hovenierstraat / Aardbeiweg, en tussen Spruitweg en Sevenumseweg, grenzend aan de Helenavaart.

Bijzonder waardevol zijn de vele laan- en vaartbeplantingen met eiken, die voor een belangrijk deel nog uit de negentiende eeuw dateren. Oudere beplantingen, deels met exoten, komen voorts voor bij de kerken, op de kerkhoven, en in de tuin van de directeursvilla. Ook bij verschillende boerderijen en keuterijen is vaak nog oude beplanting te zien. Veel van de fruit- en notebomen werden aangeboden door het Koning Willem III-fonds.

Waardevol zijn tenslotte de vele onverharde, over het algemeen smalle wegen, de jaagpaden langs de Helenavaart en de resterende zijvaarten en wijken.

Waardering

*** toelichtende motivering**

Helenaveen is de oudste en, met het naburige Griendtsveen, de enige hoogveenkolonie in zuid-Nederland. Het betreft een gaaf en samenhangend voorbeeld van een door kapitalisten geïnitieerde ontginningskolonie. Aan de stichting en de ontwikkeling van de 'company-town' hebben geen initiatieven van de lokale overheden ten grondslag gelegen. De kolonie getuigt van de voorspoedige, grootscheeps aangepakte economische ontwikkeling van de veenderijen in het Limburgs-Brabantse grensgebied in de Peel.

De profijtelijke ontginning van dit deel van de Peel was alleen mogelijk door het aantrekken van grote hoeveelheden arbeidskrachten. Van meet af aan was dan ook voorzien in de stichting van een nederzetting. Tot een over de gehele linie samenhangende, architectonisch kwalitatief hoogstaande architectuur heeft de ontwikkeling van de kolonie niet geleid. Er is overwegend sprake van veelal sobere, deels gerenoveerde architectuur.

Voor de ontginning van de verveende gronden tot landbouwgrond werd in 1858 de N.V. Maatschappij Helenaveen opgericht. De grootschalige ontginningen die volgden in de periode 1870-1920 hebben, met gebruikmaking van het bestaande ruimtelijke stramien van de vervening, waardevolle sporen achtergelaten. Hierin verschilt de kolonie van het naburige Griendtsveen, dat tot ca. 1900 uitsluitend op veenexploitatie was gericht. De kracht van het ensemble ligt in de structurele en visuele samenhang van historische veenkoloniale structuur en bebouwing, waarbij het geheel

zich duidelijk onderscheidt van het omliggende, gedeeltelijk onontgonnen veenlandschap. Op beperkte schaal, met name in het zuidelijke deel van de kolonie, zijn wijzigingen opgetreden ten koste van het oorspronkelijk historisch-ruimtelijk karakter.

*** cultuurhistorische waarden:**

Het gebied is van algemeen belang als bijzondere uitdrukking van een sociaal-economische ontwikkeling.

*** historisch-ruimtelijke of stedenbouwkundige waarden:**

Het gebied is van algemeen belang wegens de bijzondere samenhang van functies, schaal, verschijningsvorm van bebouwing, wegen, wateren, groenvoorziening en open ruimten, mede in relatie tot de regionale ontwikkelingsgeschiedenis; de verkaveling is daarbij bijzonder belangrijk.

*** situationele waarden:**

Het gebied is van algemeen belang wegens de bijzondere samenhang van historisch-ruimtelijke, structurele en functionele kwaliteiten van bebouwde en onbebouwde ruimten in relatie tot hun landschappelijke omgeving; en wegens de kwaliteit van de bebouwing en hun groepering in relatie met groenvoorziening, wegen, wateren en terreingesteldheid.

*** gaafheid/herkenbaarheid**

Het gebied is van algemeen belang wegens de herkenbaarheid of gaafheid van de oorspronkelijke historisch-ruimtelijke structuur, bebouwing en functionele opzet als geheel; en wegens de structurele en visuele gaafheid van de landschappelijke omgeving.

*** zeldzaamheid**

het gebied is van algemeen belang wegens de unieke verschijningsvorm vanuit historisch-ruimtelijk, functioneel en landschappelijk oogpunt.

Begrenzing beschermde dorpsgezicht

Het beschermde dorpsgezicht is weergegeven op de kaart met als nummer MSP/54/01. Het dorpsgezicht omvat het in 1853 van de gemeente Deurne aangekochte concessiegebied en wordt globaal omsloten door de provinciegrens (oost- en zuidzijde), de grens met de Deurnesche Peel (noord- en westzijde), de Helenapeel, het noord-zuid getraceerde deel van de Douglasweg en Aardbeiweg (westzijde). Deze grens wordt visueel ervaren doordat buiten het concessiegebied het veenlandschap slechts is afgegraven, dan wel afgegraven en ontgonnen, waarbij een afwijkende ruimtelijke inrichting tot stand is gekomen. De aangrenzende, in Limburg gelegen 'Driehonderd Bunders' hebben een ruimtelijke indeling conform de noordelijke weidegronden te Helenaveen.

Tevens vallen binnen het beschermde gezicht de beide begraafplaatsen (R.K. en Hervormd) van het voormalige rectoraat Helenaveen, gelegen aan de westelijke zijde van de Aardbeiweg.

Rechtsgevolg

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden vastgesteld. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

De vigerende bestemmingsplannen "Komplan Helenaveen" (vastgesteld door de gemeenteraad op 7-1-1997 en van goedkeuring voorzien door Gedeputeerde Staten op 30-7-1997) en "Buitengebied gemeente Deurne, herziening 9, collectieve herziening" (Gemeenteraad 24-1-1989 en Gedeputeerde Staten 20-6-1989) worden geacht aan het gestelde in artikel 36 van de Monumentenwet 1988 te voorzien.

Bronnen

Blankers, P. e.a., Water en vuur. Schrijvers over de Peel, Stichting Behoud de Peel, Deurne 1988.

Court, P.E. de la, De Peel en bedenkingen over denzelfden, Den Haag 1841.

Heugten, W.A.M. van, *Deurne en de Peel*, Deurne 1979.

Jansen, R.J., mr. G. Engels en W. van Heugten, *Beknopte geschiedenis van Deurne, Heemkundekring 'H.N. Ouwerling'*, Deurne 1983.

Ouwerling, H.N., *Geschiedenis der dorpen en heerlijkheden Deurne, Liessel en Vlierden*, Deurne 1993.

Steeh, A., *Dorpen in Brabant, tentoonstellingscatalogus Noordbrabants Museum* 1978.

Colofon

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 1997.

Onderzoek:

Provincie Noord-Brabant, Afdeling Welzijn, Educatie en Cultuur, Joost Michels.

Begrenzingskaart:

Kaart van gemeente Deurne aangepast door Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Foto omslag:

Rijksdienst voor de Monumentenzorg (1979).

Onderschriften toelichtende kaarten

1. Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1855, verkend 1837-1842), blad 52 (Venlo), fragment. Schaal 1:50.000.
2. Chromo-Topographische Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden. Fragment van de bladen 693 (Asten) en 694 (Helenaveen). Verkend in 1892, herzien in respectievelijk 1913 en 1914, uitgegeven in resp. 1917 en 1926. Schaal 1:25.000.
3. Topografische Kaart van Nederland 1:25.000. Fragment van blad 25d (Helenaveen), uitgave 1996.

Productie:

RDMZ, Zeist.